

135

1028 K 944

1819

21

QUAEDAM
DE COGNITIONE A PRIORI QVALEM KANTIVS
STATVERE VIDETVR DVBITATIONES

QVAS
AMPLISSIMI PHILOSOPHORVM ORDINIS VENIA

P R O L O C O

INTER EOS QVI HVIC COLLEGIO ADIVNCTI SVNT
RITE OCCVPANDO

DIE XIX. FEBR. A. C. MDCCLXXX.

H. L. Q. C.

EXAMINANDAS PROPONIT

P R A E S E S

CAROLVS THEOPHILVS ANTON

AA. LL. M. ET PHIL. ORD. ASSESSOR EXTRAORD.

ASSVMTO SOCIO

IOANNE AVGVSTO ZEVNE

VITEBERGENSI

A A. LL. M A G.

VITEBERGAE
LITERIS TZSCHIEDRICHII

1800

Neque inter nos et eos, qui se scire arbitrantur, quidquam interest, nisi,
quod illi non dubitant, quin ea vera sint, quae defendunt: nos pro-
babilia multa habemus, quae sequi facile, affirmare vix possumus.

Cic. Acad. quaest. IV, 3.

Necessitate, philosophiam, quam dicunt *criticam*, recte cognoscendi, perspecta, me KANTII scriptis legendis accinxi. At eius librum, qui recte omnis philosophiae fundamentum ponere iudicatur, a) perlegenti, idem mihi accidisse fateor, de quo plures quaestiones sunt, quum easdem in eius sensu assequendo offenderem difficultates, quae iam multos ab huius philosophi scriptis legendis absterruerunt. Neque mirum est, quum alii, adeoque plurimi, si ei, quod crebro discutunt, fides est, eorum, qui se KANTII discipulos iactant, magistrum, ingenio ipsorum longe superiorem, non intellexerint, me, qui parem animi in rebus philosophicis perferutandis exercitationem ad KANTII librum legendum afferre haud potuerim, eius sententias densis inuolucris, quae non nisi acutissimi mentis oculi penetrare valeant, obiectas, non ubique recte perspexisse. Quod mihi passim euenisse, colligere licet inde, quod ipse impar sum diluendis dubitationibus de cognitione, omni experientia priore, qualem KANTIVS docere videtur, et cui omne philosophiae aedificium, quasi fundamento, superstrui voluit. De qua quam certo ipsi persuasum sit, inde patet, quod summus acuminis, qui maximam vitae suae partem iis, quae propofuit, explorandis impenderit, eam, quam de rebus, ad rationem iudicandam pertinentibus, nobis exhibeat doctrinam, posse quidem non intelligi, sed nunquam refutari, ipse statuit. b) Quapropter non audeo, quae KANTIVS dixerit, ea refellere aliosque meliora edocere, sed potius, quae mihi in eius sententia obuenerint dubia, aliis, me longe doctioribus, iudicanda proponam, ut horum ingenii acumine atque doctrinae copia ad mentem KANTII altius inuestigandam atque ad eius argumenta rite assequenda adductus, rectius fortasse, quam his

a) *Kritik der reinen Vernunft.*

b) vid. praefat. ad l. I. edit. sec. pag. XLIII.

pagellis factum fuerit, res, philosophiam spectantes, diiudicare discam. Sed pluribus consilium meum ab arrogantiae specie defendere super-
vacaneum foret, quippe quum non, nisi ea libertate usus sim, quam
KANTIVS omnibus, qui res philosophicas non spernant, vltro con-
cedit. c)

§. 2.

Peperit vero exactior de nostrae cognitionis origine meditatio
tria potissimum philosophorum genera, quorum primum, idque anti-
quissimum, cognitionem omnem nos hausisse existimat ex fonte expe-
rientiae, quippe quae sola animo humano rerum notitiam suppeditet;
quae quidem philosophorum natio magnorum virorum mater exstitit,
quorum HVMIVM illum et LOCKIVM facile principes numeraueris.
Ad alterum philosophorum ordinem eos referimus, qui, res, quae
sensibus obuerfari videantur, vere extra mentem et cogitationem ex-
stare, negantes, re vera omni experientia sublata, ex mera rationis
indole nostram cognitionem emanare statuunt, necesse est, (*Idealistas*
vulgo appellant. d) Tertia denique, quae hodie per totum fere or-
bem terrarum imperare studet, philosophorum gens e duplici cog-
nitionis fonte, quae scit, haurire solet, vel ex vsu experientiae, vel ex
ratione, ex huius seruitute in libertatem, ipsorum ope, vindicata.

§. 3.

Cognitio in vniuersum est definita cogitationum, nobis suppedita-
tatarum, ad aliquam rem relatio. e) Illam vero cognitionem, cuius
defensor exstitit KANTIVS, cognitionem a priori appellat, cuius qui-

- c) vid. *Krit. d. r. V.* edit. sec. pag. 780. *Zu dieser Freyheit gehört denn auch die, seine Gedanken, seine Zweifel, die man sich nicht selbst auflösen kann, öffentlich zur Beurtheilung auszustellen. Dies liegt schon in dem ursprünglichen Rechte der menschlichen Vernunft, die keinen andern Richter erkennt, als selbst wiederum die allgemeine Menschenvernunft, worinne ein Jeder seine Stimme hat.*
- d) recedit ab his BERKELEY, qui notiones rerum, in sensus incurrentium, referre statuit mundi corporei ideam, a natura infinita conceptam.
- e) vid. *Krit. d. r. Vern.* p. 137. *die Erkenntnisse bestehen in der bestimmten Beziehung gegebener Vorstellungen auf ein Object.*

dem vocis sensus varius eget explicatione. Illud enim nomen cognitioni illi non ideo tribuitur, quia prior sit altera, quam cognitionem *a posteriori* vocare solent, sed quia fons eius, i. e. ratio prior fuerit, alterius fonte, scilicet experientia. Ipse enim KANTIVS, certum esse, affirmat, primam nostram cognitionem ab experientia esse petitam. Sed ne sic quidem notio illius formulae satis definita dici potest, quum duplex eius usus obtineat. Dicunt enim etiam eam cognitionem *a priori*, quae experientia nititur, ubi eam non ipsis sensibus, sed ratiocinando fuerint assecuti, quamquam, quum regula illa, quam ratiocinantes secuti sunt, non, nisi per experientiam iis innouerit, si rem recte aestimes, cognitio illa ab eadem originem ducat. Sic, ut KANTII ipsius exemplo utar, qui aedium fundamentum destruxit, ipsius rationis ope perspicere potuisse dicitur, domum casuram fuisse, si vel maxime, eam vere cecidisse, experientia duce, nondum intellexerit, licet id non, nisi huius adiumento colligere potuerit, utpote ex qua constaret, corpora grauia, fulcro erepto, concidere. Quo quidem sensu KANTIVS cognitionem, a ratione petitam, non vult intelligi, quippe quae ipsi sit ab omni experientia plane libera; cuius quidem duo iterum secernit genera, alterum eius, quam *puram*, alterum illius, quam *mixtam* dicit. f)

Quibus declaratis atque expeditis, nostram de cognitionis humanae fonte sententiam primum exponemus, et deinde, quantum id virium concesserit imbecillitas, ab aduersariorum obiectionibus vindicabimus.

P A R S P R I M A .

De modo res cognoscendi.

§. 4.

Hominem, omnis cognitionis expertem, nec, nisi facultate, res vario modo percipiendi, i. e. cognitionem, experientia duce, sibi comparandi,

Λ 2

f) vid. *Krit. d. r. Vern.* pag. 3.

praeditum nasci, vix est, quod dubites. Quod enim KANTIVS dicit, nostrae cognitionis aliquam partem ex ratione erui, quomodo id fieri queat sine experientia, non intelligimus. Licet enim concedi debeat, hominem ex se ipso quaedam cognoscere posse, id tamen perficere nequit, nisi se ipso observando, i. e. sua natura atque indole perscrutanda, quod et ipsum experientiam efficit, eamque *internam*. Solent enim eam experientiae partem, ad quam nos rerum, a nobis separatarum, conditio perducit, *externam*; illam vero, quae nobis contingit animi nostri mutationibus observandis, *internam* vocare. Quomodo enim ex ratione aliquid cognoscere possis, nisi ratione observanda, quum ea per naturam suam non sit variae cognitionis receptaculum, sed potius vis animi, de rebus, aliunde petitis, iudicandi, non intelligitur. *Observatio* vero est rerum consideratio, eo consilio instituta, ut notas, iis proprias, cognosceremus; et rerum complexus, quas observatione cognovimus, *experientia* dicitur, siue, ut KANTIVM sequar, cognitio inde orta, quod rudem rerum, quae sensus afficiunt, materiam comparando, coniungendo et seiungendo, i. e. observando, in ordinem redeamus, g) siue, ut paucis dicam, cognitio, quae res observando definit. h) Quodsi omnia alia tibi videantur, defendas, oportet, cognitionem innatam, quam homo, ut primum natus fuerit, naturae dono habeat, a LOCKIO iam satis idoneis argumentis reiectam. i)

§. 5.

Atque cognitionem, quam, rationis esse, dicunt, quodammodo niti experientia, suspicari vel id nos iuber, quod nunquam experientiam praecedere potest. Nam duo genera cognitionis, a se plane diversa, pro lubitu vel hoc, vel illo ordine sese possunt excipere. At fortasse dixeris: oportet, ut ea cognitio, quae ipsi rationi est propria, experientia duce, eruatur, quum formam rerum constituat, quam animadvertere non potes, nisi materia tibi ab experientia suppeditata. Quodsi ad cognitionem illam, quam experientia priorem esse, dicunt,

g) vid. *ibid.* pag. 1.

h) pag. 218.

i) vid. *Essay concerning human Understanding*, lib. I.

non potes pervenire, nisi experientiae via, unde constat, eam ab eadem non pendere?

§. 6.

Id quidem REINHOLDVS ex ipsa facultatis cognoscendi natura demonstrasse sibi videtur; sed vereor, ut satis certo ostenderit. Si enim ipsius mentem recte cepimus, omnia eo redeunt: tria esse ad omnem notionem (*Vorstellung*) necessaria: 1) aliquem, qui cogitet; 2) rem, quae cogitetur, et 3) rei notionem, a re ipsa diversam, k) quam quidem, dicit, locum habere non posse, nisi ad rem, de qua sermo sit, atque ad eum, qui cogitet, relata fuerit. l) Notioni dicit necessario intercedere nexum cum re cogitata, quippe quae materiam suppeditet, atque cum eo, qui rem cogitet, a quo forma notioni tribui soleat. Sed non videtur necesse, ut res peculiari quadam forma ab eo, qui cogitet, concipiatur. Notionis enim nexus cum cogitante eo iam effici potest, quod menti rei imago quaedam m) *in esse* coepit. Eo vero, quod aliquid *esse* dicis, quod antea non erat, eius notionem plane non mutas. Nam ei nihil adiciis, quum id *esse* staturis; id, quod recte observavit KANTIVS. n) Quae quum ita sint, non video, quare rei, ubi notio eius concepta fuerit, aliquid a nostra mente addatur, necesse sit, quum eo, quod, alicuius rei notionem mihi esse, dico, non, nisi id velim, rem, quae antea a mea cogitandi vi plane remota, exsisterat, iam a me cogitari, i. e. in mente mea quasi exsistere; licet id nunquam negauerim, fieri posse, ut aliquid a nobis rerum notioni tribuatur, rebus ipsis minime conueniens.

k) in libello notissimo *Theorie des menschl. Vorstellungsvermögens*, p. 200.

l) *ibid.* pag. 244. 256.

m) Scimus quidem, REINHOLDVM (l. l. pag. 240) improbasse eos, qui statuant, notiones esse rerum imagines. Sed quo iure, nondum vidimus. Licet enim, id quod acute monet, (pag. 242) fieri nequeat, ut similitudo, quae rei sit cum notione, demonstretur, eam tamen nullam esse, ex mea opinione etiam ostendi non potest. Hinc notionem locum habere posse, etiam si nulla ei a cogitante tribuatur forma, nobis persuademus.

n) *Kr. d. r. V.* pag. 626.

§. 7.

Alius fortasse illud argumentum, quo veritas cognitionis, non profectae ab experientia, dubia reddi videtur, ita infirmare conatus fuerit, ut, nostram cognitionem omnem experientia excitari debere, dicat. Sed ea excitare quidem nos potest ad res ratiocinando ex iis, quae experientiae ipsius beneficio intelleximus, inveniendas, at nullo pacto ad res, quae plane non pendent ab ipsa, cognoscendas. Quo enim vinculo cognitio, quae experientiae innititur, cum illa, quae sola ratione efficitur, nexa, ad hanc nos ducat?

§. 8.

Quodsi cum REINHOLDO, o) eam cognitionem rationis solius esse, dixeris, quae ad leges spectet, ipsi nostrae cognoscendi facultati praescriptas, hanc et ipsam experientiae acceptam referendam esse putauerim. Concessis enim omnibus, quae REINHOLDVS disputat de ratione ad notiones perueniendi, id tamen certum manet, eam ipsam, atque omnem facultatis cognoscendi naturam non, nisi ea obseruanda, posse a nobis diiudicari.

§. 9.

Illam vero cognitio, quam KANTIVS *mixtam a priori* dicit, quia notiones, ad quas pertineat, experientiae originem debeant, nulla esse videtur. Qui enim de re, quam ipsam, mera experientia doctus, nouerit, aliquid affirmare, vel negare possis, quod non eadem didiceris magistra, non possumus cogitatione assequi. Rei, quam non, nisi vsu quis cognouerit, quid conueniat, vnde intelligere potest, nisi ex ipsa experientia? Quibus igitur mathematicorum regulis et physicorum legibus KANTIVS originem, ab experientia liberam, tribuit, licet ad res pertineant, quae non, nisi eius ope nosse possis, iis nos eandem concedere nequimus.

§. 10.

Praeterea quum KANTIVS omnia, quae cogitemus, inania esse, largiatur, nisi quatenus ad experientiam pertineant, p) non alia cogni-

o) l. 1. pag. 304. p) *Kr. d. r. V.* pag. 267.

tio videtur posse locum habere, nisi quae eidem debeatur. Cogitata enim inania, i. e. ea, quibus nullam rem animo concipis, non sunt cognosci, quia, si quid, quod cognosceretur, continerent, non essent inania. Conditionem autem omnis experientiae, quam dicit, q) vereor, ut sine hac possis cognoscere.

§. 11.

Homo igitur, omni cognitione destitutus, sensibus vero ita instructus, ut rebus obuiis affici, i. e. ut instrumentorum, quibus sensus utuntur, immutationem sentire reiue adspectabilis imaginem animo imprimere possit, ei vel altius, vel leuius inhaerentem, prout eum vel fortius vel lenius vel longiori vel breuiori temporis spatio, vel sola, vel multis aliis adiuncta, affecerit ita, ut animus ad eam vel magis vel minus attenderet, (quam quidem mentis facultatem rerum imaginem quandam recipiendi *perceptionem* dicunt,) huius imaginis partibus, ut ipsi offeruntur, in vnum coniunctis, *notionem* gignere videtur, quae, nisi sensus eodem modo saepius feriantur, nec homo singulas rei notas satis attente spectauerit, obscura manet, adeoque paulatim imminuitur; at, vbi saepius animo repetita et accuratius spectata fuerit, clarior existit animoque infixata haeret, (quae animi actio *retentio* dicitur.)

§. 12.

Potes inde iudicare, quo iure REINHOLDVS r) duplicem animi facultatem ad notionem concipiendas requirat, alteram, qua earum materia animo recipiatur, quam *receptiuitatem*, alteram, qua sponte a mente formetur, quam *spontaneitatem* dicere ei placuit. Id enim verum videtur, animum rerum materiem, sibi oblatam, quasi recipere; sed vtrum formam, ab ea alienam, addat, de eo dubitari posse, supra vidimus. Videtur igitur omnis animi actio, quatenus cognoscendo se exerit, absolui eo, quod rerum partes distincte illustrat, distinctasque aliquo ordine, siue eodem, quo ipsi in rerum natura coniunctae apparent, siue alio, copulat.

q) *Kr. d. r. V.* pag. 267.

r) l. l. pag. 264. coll. pag. 267.

§. 13.

Homo vero, sensuum auxilio plurium notionum particeps factus, his inter se comparandis, similibus a dissimilibus segregandis, iis, quae similibus repererit communia, retentis, illis autem, quibus singulae a singulis discrepant, abiectis, notiones format, quae quodam sensu dici possint notiones ex ratione profectae, quia iis nulla res, per experientiam obuia, respondet, s) (*uniuersales* dicunt), quamquam eas, eadem adiutrice, ortas esse, cognouimus. Sed praeter hanc mentis facultatem notiones formandi, alia quoque in animo reperitur vis notiones creandi, ab experientia ipsa alienas, dum vel phantasiae ope aut rerum notas singulas vario modo a se inuicem discernendo aliaque ratione coniungendo, non, nisi libidinis imperio obtemperans, miras gignit animi quasi imagines, aut notiones, ab experientia suppeditatas, augendo in nouas quasi conformat, vel, ratione duce, e rebus, ipsa experientia oblatis, aliarum rerum, sensus haud tangentium, notiones deriuat.

§. 14.

Possint igitur quinque notionum t) genera constitui, quorum priora quatuor menti, quae solet ex notis, suppeditatis ab experientia, notiones componere, vltimum vero rationi debetur, quae, experientiam contemplata, ratiocinando ad nouas transire consuecit. Primum genus est earum, quas experientia niti, nemo non videt, quum iis res in hac rerum natura respondeant, cuius generis duae deprehenduntur formae vel species, quarum altera ab experientia externa, vt notio certi cuiusdam hominis, altera ab interna, vt notio alicuius cogitationis, originem ducit, (*notiones indiuiduales* dicunt). u) Alterum genus

s) vnde factum est, vt *Nominalistae* et *Realistae*, quos vocant, de iis tan-
topere dimicarent.

t) hac voce vsus sum sensu latissimo, ita, vt omnia cogitata animi ex-
primat.

u) Lockivs (l. I. lib. II. cap. 3. §. 1. in comp. Dresd. p. 19. 20) has no-
tiones in *ideas simplices* dissoluit, quae singulis rerum virtutibus effi-
ciantur, quarum quatuor genera constituit: 1) earum, quae per vnum

genus iis efficitur, quas mens, experientia duce, effingit, notas, pluribus rebus communes, reliquis abiectis, in vnum coniungens ita, vt huic non competat, nisi, quod in omnibus rebus singulis, sibi inuicem similibus, deprehendere possis, qualis est notio coloris viridis, equi, hominis, (*notiones vniuersales* vocant). Tertium genus facimus earum, quas, rerum notis singulis seiunctis atque pro lubitu ad nullas leges accomodate ex pluribus rebus in vnam coniunctis, mens procreat phantasiae auxilio, vt Pegasi notionem, (*phantasiae imagines*). Quarto generi eas tribuimus, quas animus per phantasiae ita auxit, vt in rerum natura agnosci non amplius possint, vt notio pulcritudinis, Dei etc. (*ideas dixeris*,) quod quidem genus PLATONEM ad mundum illum idealem fingendum impulit. v) Quintum his adiungi debet genus earum, ad quas nos, de rerum natura ratiocinantes, ducit experientia, vt ad iuris, officii etc. notionem, (*notiones rationales*).

§. 15.

Homo vero, vbi experientiam secutus, varias animo concepit rerum notionēs, ratione duce, iudicat, atque ex iudiciis, quae vera esse, cognouit, aliorum veritatem colligit. In iudicando duas notio-

sentum, (sc. externum), in mentem incurrant; 2) earum, quae per plures sensus (sc. externos) mentem subeant; 3) earum, quae a sola reflexione (i. e. sensu interno cfr. lib. II. cap. I. §. 4.) oriuntur, et 4) illarum, quae viam sibi aperiant et menti suggerantur per omnes modos sentiendi tam externos, quam internos.

v) vid. PHAEDON, §. 19. vbi expressis verbis inuenies: *ὅτι ταυτὸν ἐστὶν ταῦτά τε τὰ ἴσα καὶ αὐτὸ τὸ ἴσον*, vnde patet, discrimen inter ideam aequalis (*αὐτὸ τὸ ἴσον*) et aequalis notionem, quam vsus ipse nobis exhibet (*ταῦτα τὰ ἴσα*) ipsum offendisse. Erat vero PLATONIS sententia KANTIANAE in eo similis, quod etiam ille cognitionem, experientia priorem, statuit, sed longe recedit ab hac eo, quod nobis notionēs non, nisi vsu suppeditari posse, existimat, vid. ibid. καὶ τὸδε ὁμολογῶμεν, μὴ ἀλλοθεν αὐτὸ ἐννενοητέον, μηδὲ δυνατόν εἶναι ἐννοῆσαι, ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς ἰδέης ἢ ἀφ' ἑσθαι ἢ ἐκ τίνος ἄλλης τῶν αἰσθησῶν, ideoque ideas ex mundi alienius, a nostro diaetii, experientia deriuat. Pergit enim: *πρὸ τῆς ἀφ' ἑσθαι ἡμᾶς ὄραν ἢ ἀκῆν, καὶ ταῦτα αἰσθησῶν, τυχεῖν ἐδεῖ πρὸ εὐφροσύνης ἐπισημῆν αὐτὰ τὰ ἴσα.*

B

nes aut coniungit ita, ut vel notam quandam, notioni, de qua fermo est, propriam, eliciat et enunciando ipsi addat, (in *iudicio analytico*), vel totam notionem sibi ipsi adiungat, (in *iudicio identico*), w) vel notionem aliam, quae priore plane non continebatur, adiciat, (in *iudicio synthetico*); aut disiungit ita, ut vel rei, quod notis eius contrarium est, (in *iudicio analytico*), vel, quod, licet cum eius notis coniungi possit, ei tamen non inesse, cognouit (in *iudicio synthetico*), abiudicet. Iudicia, quae idem per idem exprimunt, et ea, quae aliquid, ex rei natura depromptum, eidem dicendo adiungunt, ratione efficiuntur, nec experientia indigent, nisi, quatenus rei notio, de qua agitur, hac duce, formari debet. Illa vero, quae, quod in rei notione non cogitatur, ei tamen competere affirmant, alia quadam experientia nitantur, oportet, qua cognoscamus, necesse est, conuenire alicui rei hanc notam, quam ei iam tribuimus.

§. 16.

Quibus omnibus iam expositis, opus videtur, ut illum modum, quo hominum cognitionem effici, putamus, ab aduersariorum objectionibus defendamus, h. e. demonstremus, qua ratione omnis illa cognitio, quam KANTIVS aliique ab experientia pendere, negarunt, ex hac, tanquam e fonte suo, hausta esse possit.

PARS SECVNDA.

Rationis, qua hominem ad cognitionem rerum peruenire diximus, defensio.

§. 17.

Quum tria tractari soleant de cognitione nostra capita ab iis, qui loquaces praeceptis nos imbuunt, quorum primo ea, quae ad notiones, altero, quae ad enunciationes, tertio denique, quae ad conclusiones

w) KANTIVS (*Kr. d. r. V. pag. 10.*) hoc genere omisso, duo tantum constituit genera, licet, id a reliquis disserre, facile pateat, cum neque rei, de qua loquimur, aliquid noui addat, neque adeo rei notionem in notas singulas dissoluat.

pertinent, explicare amant: nos hanc alteram disputationis nostrae partem in duo dissecimus capita, quorum prius de notionibus, et alterum de enunciationibus aget, quarum originem, ex sola ratione ductam, propugnant. Quae enim conclusionem attinent, non est, quod pluribus exponantur, quum colligere non possis, nisi ex notionibus atque enunciationibus; quarum origine ex ipsa experientia perspecta, etiam ea, quae concludendo intelligimus, eodem fundamento niti, apparet, quamuis, munus colligendi proprium esse rationi, lubenter concedamus.

CAP. I.

De notionibus, quae ex fonte experientiae hauritae esse multis non videntur.

§. 18.

Ad eas notions, quas KANTIVS rerum experientiam praecedere, ideoque ab hac non pendere, iudicat, pertinet inprimis *spatii* notio, sine qua ne experientiam quidem locum habere posse, contendit. Nam

1) monet, x) opus esse spatii notione ad res, variis in locis positas, cogitandas. Sed quam certum id est in rebus absentibus, quippe quas cogitare non posses in loco, si spatii notione careres, tam incertum videtur esse in iis, quas oculorum adpectu cognoscimus. Ipsa enim varia ratio, qua, prout vel remotiores, vel propiores nobis fuerint, sensus afficiunt, nos docet, eas diuersis in locis esse, spatii-que notionem ipse adpectus nobis exhibet;

2) fieri non posse, contendit, vt, spatium rebus deesse, cogitemus. At nec illud fieri potest, vt omnes res a spatio remotas putemus. Nam spatium non potes cogitare, nisi limitibus, licet longe remotis, inclusum. y) Merae enim argutiae sunt, quibus demonstrari arbi-

B 2

x) Kr. d. r. V. pag. 38 seq.

y) hinc rectissime dicit KANTIVS (Kr. d. r. V. pag. 349): wenn das Licht nicht den Sinnen gegeben worden, so kam man sich auch keine Finsternis, und wenn nicht ausgedehnte Wesen wahrgenommen worden, keinen Raum vorstellen.

trantur, nos spatium sine rebus cogitare. LOCKIUS v. c. 2) a quolibet concessum iri, existimat, hominem, a Deo in extremo rerum ad spectabilem termino locatum, manum ultra corpus extendere posse, quia nulla re impediatur, phantasæ scilicet fraude deceptus, quia ad certarum rerum fines progressus, spatium, (aliis videlicet finibus circumscriptum,) inueneris, idem te, ubi ad omnium rerum terminum processeris, offensurum putas, quum extremos omnium rerum fines animo comprehendere nequeas, quia eos, experientia in hac re destitutus, nunquam cognouisti;

3) vnum spatium nos cogitare, obseruat, nosque, ubi de pluribus locuti fuerimus, vnius partes singulas intelligere. Sed hoc inde euenit, quia amplissimis, quibus possumus, limitibus spatium describere solemus, eiusque ne certos quidem fines constituere possumus, quum, quid in rerum natura extremum sit, ignoremus. Hinc, ubicunque spatium nos inuenire putamus, ibi partem vnius spatii, cuius notionem animo concepimus, rerum ad spectu adiuti, reperire nobis videmur, præsertim quum eius partes nulla varietate distingui inter se possint. Neque sola plurium spatiorum notio limitum cogitatione nititur, vt KANTIO aliquo loco videtur, sed ipsa vnius spatii notio;

4) spatium vt infinite datum a nobis cogitari, KANTIVS recte animaduertit. Sed inde non sequitur, eius notionem ex ipsa experientia non esse deductam. Licet enim ea nihil infiniti nobis exhibeat, phantasia tamen auxiliatrice, spatium in immensum augeri potest. Sed spatium infinitum humana mente concipi nequit, at spatium, infinite datum, agnoscimus, h. e. tale, cuius limites nobis ignoti sunt.

Neque intelligimus, quid singulare in spatii notione deprehendisse sibi videatur KANTIVS, quum dicit, a) id, quasi infinitam spatiorum multitudinem contineret, cogitari. Nam vitri quoque notionem ita cogitare potes, quasi infinitam partium vitrearum siue vitro-

2) vid. l. l. lib. II. cap. 13. §. 21. ubi verba hæc leges: *I would ask, Whether if God placed a Man at the extremity of corporeal Beings, he could not stretch his Hand beyond his Body?*

a) Kr. d. r. V. p. 40.

rum copiam complecteretur. b) Videtur igitur spatii notione id exprimi, quod res intercedere, oculis videmus. c)

At, obiicis, definitis, quid sit interuallum, non vero, quid sit spatium. Sanè quidem. Nam nullum aliud intercedit spatium inter atque interuallum discrimen, d) nisi id, quod interualli verbum tum adhibetur, quum limitum mentio facta fuerit, spatii vero tum, quum illi reticentur, e) atque illud angustiori sensu dicitur, ita, vt sola longitudo, qua res distent, respiciatur, quam hoc, quod latitudinem et altitudinem simul complectitur. Locum vero eam spatii

b) Praeterea KANTIVS (*Kr. d. r. V. p. 34*) spatii notionem rationi ineffe, ab experientia liberam, his verbis probare studet: *in der Erscheinung nenne ich das, was der Empfindung correspondirt, die Materie derselben, dasjenige aber, welches macht, daß das Mannichfaltige der Erscheinung in gewissen Verhältnissen geordnet werden kann, nenne ich die Form der Erscheinung. Da das, worinnen sich die Empfindungen allein ordnen, und in gewisse Form gestellet werden können, nicht selbst wiederum Empfindung seyn kann, so ist uns zwar die Materie aller Erscheinung nur a posteriori gegeben, die Form derselben aber muß zu ihnen insgesamm im Gemütze a priori bereit liegen.* Sed non intelligo, quidni ipsa materia, in formam iam redacta, nobis suppeditari possit, qua nobis apparet, vnde constet, formam rerum, vt rectè a philosopho a materia distinguatur, ita etiam in rerum natura ab ea esse separatam, vt, qui mensam conspexerit, non, nisi ligneam quandam materiam, cui ipse formam mentae cogitando impre- it, vidisse dicendus sit.

c) Potes inde iudicare, quare limites spatii a Deo remouerint; nempe, quia, eum spiritum esse, iudicarunt; qui, quum sit partium expers, quomodo de eo id dici possit, quod partes intercedat, non intelligitur.

d) Negat quidem ARISTOTELES (*Φυσ. αἰθέρος. lib. IV. cap. 6.*) spatium, siue locum, (nam spatii notionem non satis distinguere videtur,) esse interuallum, (*διάστημα*), eumque definit per *πέρας τῆ περιέχοντος σώματος*, sed paulo post ad nostram sententiam propius accedere videtur, quum pergit: *Φαίνεται οὐ μόνον τὰ πέρατα τῶ ἀγγείῳ εἶναι ὁ τόπος, ἀλλὰ καὶ τὸ μεταξὺ ὧν.*

e) Obtinet igitur idem fere inter has voces discrimen, quod inter vocabula *liberi* et *libertini*, quorum prius de eo vsurpatur, qui in libertatem vindicatus est, vbi domini ratio habetur, posterus de eodem, si ad dominum non respexeris.

partem dicimus, quam re, in sensus incurrente, repletam, vel ei desinatam, cogitamus.

§. 19.

Neque omnibus, quae postulat, concessis, KANTIVS eo, quod notionem spatii, facultati sentiendi propriam, inherere dicit, explicuisse videtur, quomodo disciplinae mathematicae praecepta ita efferrī possint, ut notioni aliquid *a priori* addatur, quod ipsi natura sua non conveniat. Nam quae de spatio in uniuersum valent, ea fortasse dici possint experientia priora, non vero, quae mathematici de figuris eloquuntur, quarum cognitio certe nulla esset sine experientia, quum vel ei, qui eas casu animo effluerit, earum notitia non conlingeret, nisi contemplatione, qua eas, in mente sua formatas, quasi conspiceret.

§. 20.

Simili modo etiam temporis notio, quam KANTIVS experientiam praecedere dixit, ex eadem genita esse videtur, et quidem ex utraque, tam interna, quam externa, quum spatii notio externae solummodo debeatur. Inter res fluxas, siue praetereuntes, simile quid f) animaduertimus, ei, quod inter permanentes obleruamus. Hoc spatii, illud temporis g) vocabulo insignire solemus. Vnde fit, ut neque res gestas sine temporis, neque tempus sine rerum gestarum limitibus cogitare possimus. • Quis enim est, qui aeternitatem animo complecti queat, cui non vertigo moueatur, si multa annorum millia animo, vel regressus, vel progressus, fini se, cogitet, non accessisse propius? Loquimur quidem de aeternitate, audemus adeo eam desinare, sed ita, ut terminis, quibus temporis notionem animo circumseribimus, ab illa remotis, a mente humana capi non possit. Si quid aeterni cogitare tentamus, ingenti quasi errorum labyrintho impediti,

f) id vero, quum, Deum neque ipsum mutari, neque rerum mutationibus affici posse, statuunt, in hunc cadere non potest. Hinc recte a Deo temporis notionem remouerunt philosophi.

g) τὸ γὰρ ἀειζόμενον τῶν νῦν χρόνος εἶναι δοκεῖ (ARIST. *Φυσικ. αἰτιασ.* lib. IV. cap. 16.)

ipsi denique quasi aeternitatis mari immergimur. Euanescit paulatim cogitatio rei, quae cogitari nequit, quum nulla nobis sit temporis cognitio praeter eam, quam experientia suppeditet. Neque KANTIVS ostendisse videtur, temporis notionem plane omni experientia priorem esse. Nam quod, eam

1) iam animo infixam esse debere, dicit, h) si alia simul, alia vario tempore facta esse, cogitet, id non, nisi tum concedimus, quum res, omni earum ordine sublato, inter se confusae, ab animo nostro ordinandae fuerint; sed id erat probandum, res in eum ordinem, quo nobis apparent, non vere esse redactas. Si enim nos ordine eo afficiunt, quo nos eas percipimus, ipsis rebus sentiendis temporis notionem assequimur; i)

2) tempus sine omnibus immutationibus cogitari posse, negamus, k) quia aeternitatis, i. e. temporis, rebus gestis non inclusi, notio humanae mentis fines excedit;

3) neque id, quod facile de tempore aliquid cum certitudine vniuersali enunciari potest, nobis iure opponitur. Nam id inde accidit, quod temporis notionem, simplicissimam quippe, facile perspicere potes (§. 43).

4) vnum tempus ideo cogitamus, quia fines amplissimos animo concipimus adeoque ne certos quidem eius limites cogitamus, ita, vt quaelibet pars temporis iis contineri videatur. Neque id nos vrget, quod varia tempora simul esse non posse, contendunt. Est enim

h) Kr. d. r. V. pag. 46 sqq.

i) haec quaestio videtur simillima esse illi, quam de linguae origine mouerunt. Vt, quia ratio vim exserere non potest sine lingua, linguam ante rationis usum adfuisse, rebantur, idque negabant, linguam ipso rationis usu esse inuentam, sic, quia res cognosci non posse videntur sine spatio temporisque notione, hanc rerum cognitionem praecessisse, existimant, licet ipsis rebus cognoscendis orta sit.

k) vnde recte de tempore ARISTOTELES (Φυσικ. ακροασι. lib. IV. c. 16.):
ἀλλὰ μὴν inquit, *ἂν ἀνευ γε μεταβολῆς. ὅταν γὰρ αὐτοὶ μηδὲν μεταβάλλωμεν τὴν διάνοιαν, ἢ λαβῶμεν μεταβάλλοντες, οὐ δοκεῖ ἡμῖν γεγονέναι ὁ χρόνος.*

haec enunciatio illius generis, quod a notione notam, ipsius naturae aduersam, remonet, (analytica.) Etenim temporum varietas efficitur eo, quod non simul sunt. Ergo varia tempora simul esse non possunt, quia ceteroquin non essent varia;

5) eo, quod omnia certa tempora vnius temporis partes esse iudicantur, non videtur euinci, hoc tempus re vera finibus carere, sed id tantum inde intelligitur, nos certos fines temporis ignorare, ideoque, omnes eius partes, nulla varietate a se inuicem distinctas, vnius temporis esse, statuere. Nam si quis omnem rerum naturam, qualis ac quantacunque fuerit, occasuram esse, putauerit, omnis etiam temporis finem simul venturum esse, intelliget. 1)

§. 21.

In qua quidem spatii temporisque notione, quam experientia nobis suppeditat, non acquiescens KANTIVS, quid spatium et tempus per se sit, inuestigare conatur, suae ipsius legi parum obtemperans. Vetat enim nos rerum naturam veram perferutari, quippe quam ab hominibus perspici posse, iure neget, m) quia nos eas cogitemus non, nisi tales, quales sensibus nostris percipiuntur. Videntur igitur spatii quoque et temporis notiones ita a nobis esse definiendae, utrumque sensibus nostris obuersatur. Si vero KANTIVS omnino negat, posse spatii vacui notionem sensibus cognosci, id quidem concedi debet, quatenus vacuum per se oculis conspici nequit; improbandum vero videtur ideo, quia per res, a se seiunctas, etiam vacui quid inter ipsas animaduertimus; a qua quidem vacui notione pro-

1) KANTIVS (*Kr. d. r. V.* pag. 241) ipse non negat, nos notiones spatii et temporis ab experientia deducere posse, quippe cui eas antea intulerimus. Si vero ex hac deriari possunt, non video, unde constet, eas aliunde nobis innotuisse.

m) *Kr. d. r. V.* pag. 59. *was es für eine Bewandnis mit den Gegenständen an sich, und abgesondert von aller Receptivität unserer Sinnlichkeit haben möge, bleibt uns gänzlich unbekannt. Wir kennen nichts, als unsere Art, sie wahrzunehmen.*

progressi sunt ad spatii notionem, illa in immensum fere amplificanda.

§. 22. Ex his quom intelligatur, neque spatium, neque tempus infinitum animo concipi posse, unde, quaeso, inquis, animo nostro venit infinitatis notio? Respondemus: ex ipsa experientia, quae etsi omnes res finitas nobis ostendat, tamen hos fines, quibus, res circumscriptas esse, videmus, non necessario esse ultimos, eadem demonstrat, dum nobis, angustiores v. c. cubiculi limites, transgressis, alios exhibet, donec iis, quos mente quidem, sed facto transgredi non licet, solummodo inclusi fuerimus. Quapropter phantasia hominis, quia ultimos fines indagare non potest, sed iis, qui extremi esse videntur, ulteriori res cogitare consuecit, *infiniti* quid sibi fingit, si vel maxime eius notionem animo imprimere nequeat, n) id, quod commune est omnibus notionibus, quae, quale quid non sit, indicant, (quas schola *negativas* nuncupat,) quippe quae definiiri quidem a nobis possint, notis, experientia cognitis, ab iis seiungendis, sed animo concipi nequeant, quia, notis abiectis, nihil restat, per quod res animo proponi ac cogitari possit. Hinc nec *simplicitatis*, nec *spiritus*, neque aliarum huius generis rerum distincta nobis est cognitio, quom enatae sint, iis, quae, experientia duce, perspexerimus, ab illis remouendis.

§. 23.

Neque vero vim sentiendi tantum certis quibusdam notionibus inniti, contendit KANTIVS, verum etiam cogitandi facultatem, siue mentem sensu strictiori. Putat enim, fundamenta quasi cogitandi in nobis iacta esse, quibusdam notionibus, menti necessario infixis, quas quidem modo cogitandi formas, o) i. e. regulas, quibus omnia animi cogitata accommodari debeant, modo notiones p) dicit, quas vero a

n) hinc ipsam *infinitum* limitibus quodammodo circumscripserunt, quom definirent per id, *ὅ μὴ ἐστὶν*, et ARISTOTELES ipsa *infiniti* definitione modam, quo ad hanc notionem pervenerit, indicat. Dicit enim id esse, *ὅ ἀπὸ τοῦ ἐξω ἐστὶ*. (Φυσικ. ἀκουστικ. lib. III. cap. 9.)

o) Kr. d. r. V. p. 288. p) ibidem, pag. 163.

cogitandi formis bene esse distinguendas, inde patet, quod de plebe homines, ubi cogitant, regulas cogitandi sectentur, necesse est, licet ne cogitationis quidem, nedum cogitandi legum notionem habeant. Quapropter si vel maxime haec esset mentis humanae indoles, ut cogitare non posses, nisi normam illam sequens, eius tamen notionem non posses tibi acquirere, nisi experientia, quae te doceat, te cogitare. Hac enim doctus, ubi plures enunciationes inter se contuleris et, quae iis omnibus communia sint, indagaveris, inuenies, nostram mentem ita esse comparatam, ut tria reperiantur in omni enunciatione, vel adeo in omni notione; (nam notionem re vera esse enunciationem, inde apparet, quod cogitari non potest, nisi per definitionem, quae quo plenior est atque accuratior, eo rectior aptiorque reperitur notio,) quum aliquid ad sit, oporteat, de quo loquamur, (*subiectum*;) aliud, quod de eo dicamus, (*attributum*;) atque tertium, quo utrumque vel coniungamus, vel disiungamus, (*copula*). Vltcrius meditando progressus, te vel de re quadam singula, vel de pluribus, vel de multis, in vnum quasi congestis, h. e. de omnibus alicuius generis rebus aliquid dicere, reperies. Quo facto, experientiam duce, ambitum subiecti varium cognoueris, oportet, quem *quantitatis* nomine vocare placuit KANTIO. Vbi vero ad attributum rei, accuratius inspiciendum, perrexeris, hoc rei vel conuenire, vel ei non competere, intelligens, alteram illius generis notionem deprehendes, quam *qualitatem* dicunt. q) Reliquas illarum notionum, quas, nobis naturae quasi

q) illud vero genus, quod *enunciationum infinitarum* voce exprimunt, nobis videtur non differre ab illo, quod negantes complectitur. KANTIVS enim (*Kr. d. r. V. p. 97.*) id hoc exemplo illustrat: *die Seele ist nicht sterblich, durch diesen Satz habe ich wirklich bejahet, indem ich die Seele in den unbeschränkten Umfang der nicht sterbenden Wesen setze.* Ad vero omnibus enunciationibus negantibus commune esse videtur, ut hoc modo in aientes mutari possint. REINHOLDVS (*Theorie des Erkenntnisvermögens, p. 452.*) de hac nota propositionum ita scribit: *es ist etwas, das durch die Zusammenfassung, wodurch die objective Einbeziehung entsteht, in den Inbegriff des Mannichfaltigen, so aufgenommen wird, daß das Aufnehmen zugleich ausschließt; im Subjecte wird durch das Positive zugleich etwas negatio gesetzt, und dem Gegenstande kömmt das Merkmal*

dono inesse, putant, stirpes inuenies, vbi ad copulam attenderis. Intelliges enim, attributum cum subiecto, vel sine omni conditione coniungi, (*categoriae*;) vel cum conditione, (*hypotheticae*;) vel ita, vt aliud simul addatur attributum, quorum quid rei vere conveniat, haud liqueat, (*disiunctiue*;) vnde ad eam notionem peruenies, quam *relationem* nuncupant. Vbi denique illam copulam ad tuam cogitandi rationem retuleris, tibi apparebit, te attributum, cum subiecto coniunctum, cogitare, vel ita, vt ea copulari posse, vel ita, vt ea copulata esse, vel denique sic, vt separari non posse videantur, vnde *modalitatis* formam effingere potes. Videntur igitur omnes illae notiones, quibus, nostram cognitionem niti, dicunt, experientiae rursus inniti, nostraeque cognitionis fundamentum non tam in illis, quam in hac positum esse. r)

C 2

der Limitation zu. Videtur igitur eiusmodi propositionem in mente habuisse: *vacca non est plane nigra.* Sed vel sic definitum illud genus comprehenditur illo, quod negantibus efficitur. Negatur enim, attributum nigri vaccae convenire, et affirmatur, eam nigricare, eadem ratione, qua, aliqua virtute rei denegata, contrarium attributum eidem adscribitur. Est igitur diuersitas in verbis potius, quam in re, et fortasse REINHOLDVS ne vult quidem sic intelligi. PLATNERVS, vt etiam huius doctoris mei Venerandi mentionem iniiciam, discrimen illud ita constituit, vt copulae in propositionibus negantibus, adiectiuo vero in infinitis negandi vim tribueret. Quum vero in qualibet enunciatione negante negationem, prout libuerit, vel ad copulam, vel ad attributum propositionis referre possis, parum iis videtur effici.

- r) idem vidit NICOLAI in libello: *Gundiberts Leben und Meynungen*, pag. 15. vbi dicit: *das Vonvorn der neuern Philosophen ist von hinten hergeholt, und gar nicht ein reines Vonvorn zu nennen; ja selbst die Tafel der Kategorien ist aus Beobachtungen über das Denken entstanden, quibus censor eius in ephemeridibus eruditorum Gothaicis in seida 71. (den 5t. Sept. 1798. p. 635.) haec opposuit: wenn ich nur durch Beobachtungen und Reflexion über das Denken zum deutlichen Bewusstseyn der Denkgesetze kommen kann, so schöpfe ich doch die Denkgesetze selbst nicht aus der Erfahrung, h. e. regulae cogitandi nobis praescriptae erant, antequam experientia eas edoceremur. At earum cognitio experientia tamen nititur, id est, quod a KANTII discipulis refellendum esse videtur. Si enim has regulas, non, nisi experientiae ope, cognoui-*

At fortasse ea nobis opponis, quibus aliquando PLATNERVM audi-
vi, has notiones fundamentales quasi ab omni experientia liberas, de-
fendentem, quippe qui, quum statueret, ad notionem alicuius rei cogi-
tandam opus esse, vt ipsa agnoscat, i. e. ad certum genus referatur,
s) nullam rerum notionem in nobis locum habere posse, contendit,
nisi primae notiones, quarum octo coarctat, t) nobis innatae
essent, quia alioquin res, experientia obuias, generum summorum
cognitione expertes, ad genera sua referre non possemus. Quum
vero ipse sentiret, si nullae notiones adessent, nisi ad aliquod ge-
nus relatae, primas quidem notiones adesse non posse, quia ad supe-
rius genus referri nequeant, se re vera non intelligere notiones, sed
facultatem, eas cogitandi, nos docuit; u) quam quidem nobis innata-
tam esse, nemo facile negauerit, nisi insanus, quia eas cogitamus.
Sed quare praecipua quaedam facultas illas notiones cogitandi nobis
sit necessaria, non videmus. v) At cardo rei in eo potius versatur,
num cognitio quaedam nobis sit, quae experientiae non debeat origi-
nem, num notiones menti inhaereant, ab experientia plane liberae,
non vero, num cognoscendi facultas nobis sit. Nos vero, etiam si

mus, experientia vero id tantum demonstrat, vt ait KANTIVS, quod est, non
vero quod, sit, necesse est, videtur non, nisi hoc affirmare posse, omnia
quae ipse cogitasset et, quae ab aliis cogitata legisset, his cogitandi formis
consentanea fuisse. Sed vtrum in posterum omnia iisdem regulis
conuenienter cogitaturi sint homines, non potest praedicere, quam-
vis ipse cogitationes, ab hac norma recedentes, animo concipere ne-
queat, quia eiusmodi quid experientia nunquam cognouit.

s) vid. eius *Lehrbuch der Logik und Metaphysik*, §. 62 sqq.

t) vid. ibid. §. 289. u) ibid. §. 293. no. 3.

v) neque patet, quomodo cum his conciliari possit, quod ipse (l. l. §. 63.)
pueris recens natis, notiones esse, negat, quarum sibi conscii sint;
quia illi notionibus generum careant. Nam licet nos, vtrimum na-
ti fuerimus, notionum illarum non esse nobis conscios, sed eas potius
rebus, sensui obnoxiiis, demum excitari, dicat; id tamen non liquet,
quidni in infantibus, simulatque iis res quaedam obuias factae fue-
rint, excitentur perspicuaeque appareant.

illae notiones animo nostro per ipsam naturam non infideant, tamen res cognoscere posse, inde intelligitur, quod ad notionem aliquam concipiendam non, nisi id requiritur, ut singulas rei notas, animo in vnum collectas, complectamur. Nam cogitare est *notas rerum varias in vnum coniungere*. Vbi vero pluribus rebus, sibi simillimis, hoc modo cognitis, generis notio a nobis formata fuerit, tum profecto illud *agnoscere* PLATNERI locum habet, i. e. rosam, simulatque eam conspexero, ad genus rosarum, equum ad genus equorum etc. refero, eoque ipso notioni aliquid perspicuitatis addere videor. Sed quis unquam, vbi primum equum vidit, quum equi genus nondum nosset, eum referebat ad genus rerum per se exstantium, vel sonum ad genus rerum non, nisi in aliis inveniendarum etc.? Illa igitur rerum in certa genera relatio non, nisi tum videtur locum habere, quum rerum singularum contemplatione generis notio eruta atque conformata fuerit.

§. 25.

Sed notionem vel conscientiam *nostram*, quam probe distinguas, necesse est, a conscientia mutationum nostrarum, (siue *personalitatis*, quam vocant,) quippe quae cum illa ab HVMANO videatur esse commutata, w) ab omni experientia liberam nobis infidere, inde colligis, x) quod omnia, quae, hac duce, cognouerimus, veluti corporis partes et animi cogitationes, a *nobis* distinguere solemus, diuersa quippe a nobismetipsis. Sed vel illa notio, qua, *me esse*, existimo, i. e. conscientia mei, (siue *existentiae meae*,) experientiae debetur, qua, me agere, cognosco. Quodcumque vero agit, id esse, colligo, quia *esse* nihil aliud significat, nisi aliquo modo vim exserere. y) Ita, ratione adiuvante, ex ipso vsu deriuari possit simplex illa notio, quam alius fortasse, phantasiae ope, ex eodem deduxerit, quum se, quem certo in statu esse, per experientiam intellexisset, alia aetate esse, alio munere

w) *Treat. of hum. Nat.* Vol. I. P. IV. Sect. 6.x) haec est sententia PLATNERI (vid. *Lehrbuch der Logik u. Metaphysik*, §. 79.)

y) ut recte demonstrasse videtur PLATNERVS l. l. §. 339 sqq.

fungi, alio corpore vti etc. animo fingeret, donec se, omni sua conditione per partes cogitando remota, ab omnibus rebus, quas experientia sibi adiunctas videret, distinguere didicerit. Nos igitur esse, docet nos experientia, eo, quod nobis demonstrat, quales simus.

§. 26.

Aliam notionem, quae non pendeat ab experientia, KANTIVS sibi reperisse visus est in notione *substantiae*, qua voce illud exprimit, quod, omnibus rerum notis sublatis, restiterit; 2) quam vero notionem te merae experientiae debere, facile patet; qua, rem, quibusdam eius notis sublatis, non ipsam tolli, edoctus, vti quum, te esse, cogitas, omnia, quae ad te fortuito pertinere videntur, paulatim sejungis; ita in hac notione formanda singulas rerum notas pedetentim omnes demis, et specie falsus, quia, notis singulis rei detractis, aliquid supererat, idem euenturum esse, existimas, omnibus eius notis remotis. Sed quod tunc remanserit, id cogitare nunquam poteris, quia omnibus indiciis, quibus res quaedam cognosci queat et quae nobis suppeditet vsus, sublatis, ipsa rei notio nobis erepta est. Nam rem cognoscimus per notas, ipsi proprias. Hinc LOCKIVS per vocem *substantiae* nihil significari, contendit, a) praeter opinionem incertam rei ignotae,

§. 27.

At *Dei* notio fortasse ad illas pertinet, quae ab experientia liberae, humano animo quasi impressae sint. Nam ubi est aliquid, quod ei conueniat, in hoc terrarum orbe? Sed licet Deum nusquam conspicias, omnes tamen virtutes, quibus hanc naturam praeditam cogitas, quamquam et ipsis phantasiae vi in immensum auctis, experientiae

2) *Kr. d. r. V. pag. 6.*

a) vid. l. l. lib. I. cap. 3. §. 18. quo cum loco conferri haec possunt: *the ideas of substances are only such combinations of simple ideas as are taken so represent distinct particular things subsisting by themselves; in which the confused idea of substance is always the chief* (l. II. cap. 12. §. 6.) Specie in hac re fallimur, illi simillima, qua antiqui philosophi Soritae (Cic. acad. quaest. IV, 16. 29.) et Calui captiosis syllogismis alios impedire solebant.

beneficio cognouisti, neque aliud quicquam in Deo cogitando menti tribui potest, nisi id vnum, quod virtutes, in singulis hominibus obvias, summopere amplificatas, in vnum coniungit. Atque ipsa historia probat, rerum, quae nos vndique cingant, cognitionem vsuque hominem ad summi numinis cogitationem euehere potuisse. b) Nam erat is, qui primus monotheismi autor perhibetur, ANAXAGORAS, c) quamquam et ipse perfectam, quae nobis de Deo est, notionem nondum haberet, Deumque, quem non *θεόν*, sed *νοῦν* appellare solebat, non mundi creatorem, sed conditorem esse statueret, d) *Φυσικότατος* vir, e) i. e. rerum naturae peritissimus, atque hac ipsa rerum indagatione, inprimis coeli contemplatione ad Dei notionem ascendit. f) Nec non SOCRATES ex rerum institutione Dei prouidentiam collegit eiusque maiestatem, summo cultu dignam. ff)

- b) Neque aliud indicarunt scholastici, quum tres statuerent modos Deum cognoscendi, viam *causalitatis*, qua, quicquid requiritur ad res creandas, Deo tribuimus, viam *negationis*, qua ei abiudicamus, quicquid manci atque imperfecti haec rerum natura suppeditat, et viam *eminentiae*, qua Deo omnia adscribuntur multo praestantiora et augustiora, quam ea in hac terra deprehendere potes.
- c) vid. MEINERSII *historia doctrinae de vero Deo*, P. II. Sect. I. p. 249 sqq. Quae enim ARISTOTELES (*τα μετα τα Φυσικα*, lib. I. cap. 3. ad fin. et 4. init.) de HERMOTIMO dicit, et quae nonnulli scriptorum reperierunt, quam incerta et leuia sint in quaestione de eo, quis primus numen animo comprehendere ausus sit, pluribus exposuit CARVS Lipsiensis (vid. FÜLLEBORNS *Beurr. zur Gesch. d. Phil.* 1798, 9tes Stück, p. 58 sqq.)
- d) vid. CARI Programma, in quo Anaxagoreae Cosmotheologiae fontes indagantur MDCCXCVII. pag. 7 sqq.
- e) hoc ipso nomine insignit eum SEXTVS EMPIRICVS aduersus logicos, lib. I. siue adv. math. lib. VII. cap. 90. pag. 388. edit. IO. ALBERTI FABRICII, Lips. 1718.
- f) id, quod CARVS Progr. I. exposuit, p. 20-28. cfr. FÜLLEBORNS *Beurr.* 1799, 10tes Stück, pag. 162. 171. 204.
- ff) vid. XEN. Mem. IV, 3. §. 3 sqq.

§. 28. Quas praeterea negant, ab experientia deduci posse, notiones, ut notionem libertatis, iuris, officii, virtutis, eas omnes eiusdem adiumento nobis contingere, intelliges. *Libertatis* quidem notionem nobis experientia, eaque interna, exhiberi, quum, nos e duabus actionibus vel hanc, vel illam suscipiendam eligere posse, sentiamus, ipse KANTIVS faterur. g) *Iuris* vero, officii atque virtutis notiones, ratione demum dace, quae de rebus, ad naturam pertinentibus, meditari coepit ac iudicare, ab experientia deriuatae esse videntur. Quum enim hominum multitudo terram diuidere, eiusque partes singulas singulis hominibus tribuere genus humanum cogeret, eo ipso *iuris* notio est suppeditata. Namque cum, cui ager aliquis assignatus fuerit, hoc uti posse praeceteris, eosque adeo vi ab eo vastando prohibere, inde intellexerunt, quod alias non esset illi proprius, sed potius cum aliis communis. Quum vero, ei in hunc agrum ius competere, cognoscent, ad officii notionem peruenerunt, utpote quos vsus doceret, nisi quilibet, quae alterius fuerint, ei intacta relinqueret, hunc iure suo exclusum in agrique diuisionem irritam fore. Hinc orta est *iusti* notio, qua, quicquid iuribus conuenienter fieret, insigniebatur, et a qua transitus ad *virtutis* vocem facilis erat, quum hac eam agendi rationem exprimerent, quae officiis satisfaceret.

§. 29.

At possit quoque de numerorum quorundam notionis origine ex ipsa experientia dubitatio moueri, quum nemo facile numerum 1,000,000,000,000,000 vsu cognouerit, cuius tamen cogitationem animo concipimus. Sed facile apparet, quum numerorum minorum notio ipsa experientia nobis detur, ut denarii decem digitorum obseruatione, numerorum maiorum notiones eodem fundamento niti, quippe quae gigni soleant pluribus numeris, quos experientia nos

g) vid. Kr. d. r. V. pag. 830. vbi haec leges: *die praktische Freyheit kann durch Erfahrung bewiesen werden*; ergo etiam eius notio eodem modo formari potest.

nos docuerit, compositis, sicque in infinitum auctis. Quae quidem quum nobis vsu proxime non innotescant, earum expertes inueniuntur populi inculti. Neque quisquam, quale sit phantasiae in notionibus *pulcri, boni, mali, recti* etc. quas *idearum* nomine distinximus, (§. 14) ab experientia deducendis, munus, potest non agnoscere.

§. 30.

His rationibus saepius animo perpensis, nos quidem non intelligimus argumenta satis idonea, quae nos ducant ad notionem, experientia superiores, agnoscendas, quum vel eae, quae ab omni vsu quam longissime remotae esse videantur, ex eodem ortae nobis appareant, accuratius consideratae. Causa igitur, quare has notionem *metaphysicas* dixerint, disciplinamque, quae eas tractet, *metaphysices* nomine comprehenderit, nobis videtur in eo sita esse, quod notionem eas, quas experientia proxime nobis exhiberi, videmus, (*physicas*.) ipsa natura sua sequuntur, i. e. ex iis deriuantur.

CAP. II.

De enunciationibus, quae cognitionem, mera ratione nixam, procedere videntur.

§. 31.

Si de enunciationibus sermo est, KANTIVS firmiori quodam niti videtur fundamento, quum notas nobis exposuerit, quibus omnes enunciationes, quarum veritatem experientia cognoscamus, ab iis discerni possint, de quarum veritate per se constat. Eas enim enunciationes sola ratione effici, statuit, quae cum necessitate quodam efferantur. h)

h) *Kr. d. r. V. pag. 3.* videtur quidem etiam aliud cognitionis, ratione suppeditatae, indicium addidisse. Nam inde quoque, dicit, alicuius propositionis veritatem per se constantem, cognosci, quod ea in vniuersum de omnibus alicuius generis rebus pronuncietur, (*ex vniuersalitate.*) Sed ipse recte sensit, has duas notas vnā reuera efficere. Quae enim alicui rei necessario inesse, cogito, ea etiam omnibus huius generis rebus tribuam, oportet. Quare illis verbis *necessitatis* atque *vniuersalitate* liceat vti promiscue.

D

Nam, pergit, experientiam nos docere, quae alicuius rei sit conditio, non vero, quae eius conditio esse debeat, ideoque nunquam ostendere, omnibus alicuius generis rebus aliquid competere, sed tantum hoc, aliquid inventum esse, omnibus, quas consideraveris, rebus commune. Quae quidem licet satis speciosa videantur, nobis tamen non satisfaciunt. Nam ab experientia quoque eiusmodi enunciationes originem trahere posse, paucis poterit ostendi.

§. 32.

Quum tria sint propositionum genera, (§. 15) quorum non, nisi ultimum duplici experientia nitatur, necesse sit, altera, qua res, de qua agitur, ipsa cognoscatur, altera, qua intelligatur, rei illud vel competere, vel non convenire, quod ei vel adiungimus, vel abiudicamus: facile apparet, hoc quidem genus ita efferri non posse, ut necessitatem quandam notionem coniungendi, vel seiungendi indicet, quia, quaecunque alicui rei convenire videmus, nisi ad ipsam rei naturam pertineant, adesse possunt atque abesse. At reliqua genera, in quibus non, nisi ipsa rei, de qua loqueris, notio experiundo cognoscitur, ita efferri possunt, ut necessitatis notio adiungatur, quia rei nihil addunt, nisi quod ipsius natura postulet, nihil eripiunt, nisi quod eadem repudiet, ita, ut, si unquam rei defuerit, quod, ei iam inesse, dicimus, vel conuenerit, quod, ei competere, negamus, rei natura sublata, res ipsa non amplius eadem reperitur. Haec igitur, etiamsi experientia nitantur, qua ducti rei notionem formauimus, illis tamen notis originem, eius adiumento destitutam, vindicare sibi possent, quibus eam probari, arbitratur KANTIVS. Quum vero vel illius generis, quod ultimum constituimus, (§. 15) enunciationes cum necessitate elatas reperisse idem sibi videatur, ad quas nonnullas vitae communis regulas, mathematicorum leges, morumque praecepta refert, de his dicendum est.

SECTIO I.

De cognitione vulgi, quae experientiae deberi non videtur.

§. 33.

Quum adeo infimus hominum ordo, qui non solet de rebus multis philosophari, ex enunciationibus, de quarum veritate necessario constare, arbitretur, colligere consueverit, harum praecipuas explicemus, oportet, quia KANTIO rei aliquid, ab eius natura alienum, addere videbantur, ut pateat, eas rei nihil noui adicere, quod ei, accuratius cognitae, inesse, non intelligatur. Eiusmodi iudicium satis vulgare illud est, *nihil mutari sine causa*, i) cuius certitudinem ex ipsa mutationis notione intelliges. Ea enim est transitus alicuius rei ex aliqua conditione in aliam; transitus vero est actio. Ergo agit vel ipsa res, quae mutatur, dum transit, et, quatenus mutationem efficit, eius causa dicitur, vel agit alius, quem eiusdem auctorem deprehendis. Fieri non potest, ut mutationis notionem animo concipias, nisi eius, qui mutet, notione adiuncta. Sed quaerere licet, quare mutationis notionem ita constituere non possimus, ut *causam* excludamus, cuius rei rationem non aliam possumus indicare, nisi experientiam, quae nos doceat, omnem naturae ambitum nexu quodam contineri, quo efficiatur, ut certam actionem certa sequatur mutatio, neque nos vnquam mutari, nisi vi quadam, vel nostra, vel aliena. Quodsi illa lex, ut a nonnullis factum est, in hanc immutatur: *quicquid est, habeat causam*, oportet, notioni primariae aliquid additur, quod ei per naturam suam non conuenit, ideoque ambitum vniuersalem tueri non potest. Si enim negaueris, quae sint, ea orta esse, eorum nullam requires causam, et cogimur, ut vel totum, quod conspiciamus, vniuersum, sine causa, h. e. aeternum, vel a numine quodam, quod sit sine causa, i. e. aeternum, creatum esse statuamus. Oriri vero aliquid, provenire, immutari, non potes cogitare sine idonea ratione, idque propterea, quod, quoties mutationem sentimus, toties vim, nos mutantem, expe-

D 2

i) Kr. d. r. V. pag. 3.

rimur, vbi vero sine mutatione esse pergimus, vim, nos conseruan-
tem, haud animaduertimus.

§. 34.

Aliae huiusmodi propositiones illis continentur effatis: *quicquid sit, non posse simul esse et non esse, et: nihil simul in duobus locis reperiri*, quorum prius idem per idem dicere, facile intelliges. Nam nihil aliud nos docet, nisi, quicquid sit, id esse. Alterum vero non, nisi quod rei natura sua adhaereat, de ea affirmare, notionibus enucleatis, cognosces. Nam vnum locum dicimus eam spatii partem, quae re vna impletur, rem vero vnam, eam, cuius partes spatio non segregantur. Vbi igitur vna res est, quae spatii partem replet, ibi est locus, isque vnus, quia omnis spatii pars, qualis ac quantacunque sit, vna re impleta, vnus loci nomine nuncupatur. Etenim spatium pro copia rerum, quibus impletur, distinguimus in locos, non pro certa quadam mensura. Vbi vero aliquid in duobus locis conspexeris, ipsa vnus rei notio te iubet dicere, te duas res vidisse, sibi simillimas, quia earum partes, a se inuicem spatio secretas, reperisti.

§. 35.

Videntur omnia, quae ad necessitatem, qua alia esse, alia non esse, affirmamus, pertinent, eo redire, vt homo, quod rei alicui semper conuenire, compererit, id ei necessario inesse, opinetur, expertus vero, rebus, quae tot tamque variis contineantur notis, interdum eas deesse, quas iis antea semper inesse, viderat, rerum naturam indagare conetur, vt intelligat, quibus notis sublatis ipsius rei notio pereat. Sic v. c. si quis niuis naturam accuratius perserutatus, inuenerit, eam manere eandem, colore albo cum alio permutato, immutari vero, facultate liquefendi sublata, certo statuet, ne Deum quidem niuem creare posse, quae non liquefiat; quia nix non liquefscens meram niuis speciem mentiatur. Eadem certitudine neque lignum ferreum, neque lapidem ligneum vnquam effici posse, asseueramus. ^{k)}

^{k)} idem, ni fallor, LOCKII verba sibi volunt: *General propositions, of what kind soever, are then only capable of Certainty, when the Terms*

§. 36.

Sed quia magnam cognitionis nostrae partem ratiocinii assequimur, quibus nos adeo notiones, experientia proxime non obuias, ex hac deducere, supra vidimus: (§. 28.) disquirendum est, unde summae, quam in hac re ratio sequatur, regulae necessitas venerit. Sequimur autem in ratiocinando hanc legem, ut, quod generi conuenire intellexerimus, idem etiam formae, et quod speciei inesse, experientia nos docuerit, idem etiam generis parti tribuamus, 1) quae quidem regula non, nisi eatenus experientiae debetur, quatenus notiones generis et specierum, hac duce, formatae sunt; quibus constitutis, illius legis veritas vniuersalis per se patet. Quum enim genus sit complexus earum notarum, quae formis singulis communes sunt, quicquid ad genus recte retuleris, idem reperias, oportet, in qualibet specie, contra, quum forma generis partem efficiat, (nam pluribus formis continetur genus,) quod speciei conuenit, id generis parti, (i. e. speciei,) quin competat, non manet dubium.

§. 37.

Quae quum ita sint, omnis, certe vulgi, cognitio experientia niti videtur. Illas enim enunciationes, quas cum necessitate quadam effatur, vel idem per idem exprimere, vel certe nulli rei aliquid tribuere, quod ei non natura sua proprium sit, intelleximus. Sed restat, ut de disciplinis videamus, quae cognitionem, experientia exemptam, iactitare solent.

used in them stand for such ideas, whose agreement or disagreement, as there expressed, is capable to be discovered by us, (1.1. lib. IV. cap. 6. §. 16. in comp. Dresd. §. 9.)

- 1) PLATNERVS (*Lehrbuch der Logik und Metaphysik*, §. 228.) hanc regulam his verbis concipit: *wenn das Subjekt des Urtheils subordinirt ist mit einem dritten Begriffe, dem ein gewisses Prädikat zukömmt, so kömmt dieses Prädikat auch dem Urtheile zu.*

SECTIO II.

De legibus mathematicorum.

§. 38.

Iudicia, nulli plane experientiae subiecta, KANTIVS primum, inuenisse se, putat in arte computandi, cuiusmodi illud sit, si dicam. numerum septenarium, cum quinquenario coniunctum, efficere duodenarium, quod, nos quin, necessario sic esse, statuamus, non est dubium; sed de eo quaeri potest, vtrum rei aliquid adiungatur, quod ei non natura sua insit. Videtur enim illa propositio mere esse identica. m) Nam verbo: *duodecim* idem plane exprimo, quod verbis: *septem et quinque*. Versatur igitur ars arithmetica in indagandis nominibus clarioribus, idem experimentibus, quod aliis paulo obscurioribus enunciatur erat. Deinde vero computandi studiosi quum similem, intelligerent, esse plurium numerorum inter se relationem, illam excogitarunt artem, literis in computando adhibitis, non certum numerum, sed formulam, qua relatio, quae intercedat inter numeros singulos, luculentius exprimitur, inueniendi. Vbicunque igitur relatio illa adfuerit, ibi eam hac formula exprimi posse, cogitur, quia non re, sed verbis differunt. Si v. c. hoc intellexeris, numerum quadratum radicis, e duobus numeris singulis compositae, aequalem esse quadrato vtriusque partis et factis vtriusque, per alteram multiplicatae, $(a \times b)^2 = a^2 \times 2 ab \times b^2$, formulam posteriorem vbique priori recte substitues, siue eam in computando numero quadrato radicis, ex duobus numeris singulis compositae, recte adhibebis.

§. 39.

Simili ratione principia, quibus disciplina arithmetica innuitur, nihil noui subiecto enunciationis adiacere videntur. Si enim nos docent, quae aequalia sint eidem, aequalia esse ipsa, totum aequale esse partium suarum summae, totum qualibet parte sua maius esse, par-

m) quum haec iam dudum scripserim, iisdem fere verbis idem dicere HERDERVM, nuper cognoui. (vid. eius *Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft*, P. I. pg. 56).

tem toto minorem, aequalia si adieceris aequalibus, summas effici aequales, aequalia aequalibus aut multiplicata, aut diuisa, summas vel quotos aequales exhibere, ad quas quantitates eadem quantitas eandem rationem habeat, eas aequales esse etc. nihil nobis inculcare videntur, nisi quod rei, de qua agunt, notione perspecta, ita esse, simul perlexeris, i. e. quod ita esse, ipsa rei natura flagitet.

§. 40.

Altera vero illius disciplinae, quam mathesin dicunt, pars, (geometria,) ex natura figurarum colligere solet, ita, vt nihil sit, quod geometra ratiocinando non assequatur; quo quidem munere fungens, intelligere non potes, nisi id, quod ex notione rei deriuari queat. Versantur igitur metiendi studiosi in eo, vt figurarum natura inuestiganda, quid iis vel conueniat, vel ab iis abhorreat, colligant, atque ex enunciationibus, hac ratione inuentis, alia ratiocinando concludant.

§. 41.

Quum vero exemplis illustrandi vis esse dicatur, liceat ea petere a duabus propositionibus, quibus KANTIVS notioni primariae aliquid, ab ea alienum, addi putauit. Primum, si dixeris, lineam rectam esse inter duo puncta breuissimam, te aliquid de eiusmodi linea enunciare, quod ei non natura sua adhaereat, statuit, n) fortasse ideo, quia fieri potest, vt lineam rectam accurate definias, nulla huius virtutis, quam iam ei inesse, dicimus, mentione facta. Verum ad rerum naturam non ea tantum pertinent, quae in iis definiendis commemoranda sunt; (nam rem aliquam definiendi in iis indicandis acquiescendum est, quae sufficiunt ad rem ab aliis dignoscendam,) o) sed ea omnia, quibus remotis res ipsa euanescit. Si, vt exemplo inhae-

n) *Kr. d. r. V.* pag. 16.

o) in definitione differentiam specificam, quam dicunt, proximam, i. e. eam, quae causas reliquarum, quibus res insignis est, notarum continet, indices, oportet, non vero differentiam remotam, quam vocant, quae tamen, quam ex illa sequatur, nihilominus ad rei naturam atque notionem pertinet.

reamus, lineam rectam eam esse, dixeris, quam ita contemplari quis possit, ut singula eius puncta media ab extremis tegantur, non plene omnem eius naturam exposuisti, quum ei illud quoque natura sua conueniat, ut sit breuissima, quae inter duo puncta locum habeat. Nam eam viam dicimus breuissimam, quae est rectissima. Hinc, hac lineae rectae virtute sublata, omnis eius notio concipi nequit. Deinde KANTIVS figuram, quae duabus lineis rectis efficiatur, esse posse, necessario negandum contendit, licet haec enunciatio notionum repugnantia vacet; p) qua vero, collatis inter se figurae atque lineae rectae notionibus facile videbis, eiusmodi figuram tolli. Quum enim figura sit spatium, lineis circumscriptum, lineae vero rectae eae, quarum puncta singula eodem dirigantur omnia, facile patet, lineas rectas, si sibi semel occurrerint, sibi iterum occurrere non posse, quia earum puncta, quae a via non deflectant, (alioquin enim lineae curuarentur,) iam diuerfos sequantur fines, ideoque spatium includere, i. e. figuram efficere nequire.

§. 42.

Nos autem, simulatque, aliquid ad rei naturam pertinere, cognoverimus, id ei necessario adscribere, etiam inde intelliges, quod etiam tum, quum rerum naturam manifesto, experientia adiutrice, perspexerimus, iis hoc vel illud necessario aut competere, aut repugnare, dicimus. Qua enim certitudine mathematicus fieri posse, negat, ut triangulo quatuor latera sint, eadem physicus, plumbum vento tolli nequire, asseuerat, q) quia grauitatem plumbo sua natura conuenire, intelligit.

§. 43.

Causa vero, quare in rebus mathematicis multo plura cum necessitate enunciemus, eaque certiora adeo esse videantur, in eo est, quod, quum mathematicus non, nisi formam rerum contempletur, quam

p) *Kr. d. r. V.* pag. 268.

q) aliae huius generis enunciationes sunt hae: fenestra necessario constat ex materia pellucida, vas necessario est cauum, gallus necessario est sexus masculini.

quam oculis celerrime perspicere, et, ubi semel perspexerit, animo quasi repetere possit, facilius est, figurarum mathematicarum, quam rerum, ab ipsa natura nobis suppeditarum, quae maxima diuersitate et notarum summa multitudine nos facile fallunt, naturam indagare. r) Atque vel id rerum, quae ad mathesin pertinent, naturam perspectu faciliorem reddit, quod vno sensu agnoscuntur, et quodam modo ex mente humana natae esse, dici possunt, quippe quae notiones mathematicas phantasiae ope ex materia, per experientiam nobis proposita, effingat. Nam nullam figuram mathematicam pingi posse, dudum constat; vnde euenit, vt in his rectius et accuratius, quid ad rei notionem pertineat, nec ne, indagare possimus, quam in rebus, quarum natura nobis plane experientia innotescit.

SECTIO III.

De cognitione, quae ad mores spectat.

§. 44.

Ad cognitionem, omni experientia superiorem, imprimis etiam illam, quae, quid faciendum sit, quae regula vitae sequenda, nos doceat, referre placuit KANTIO, s) quia eiusmodi leges eadem cum necessitate proferri videntur, qua enunciationes mathematicorum. Sed primum notandum est discrimen illud, quod inter vtriusque cognitionis necessitatem intercedit. Mathematicus enim quum dicit, aliquid necessario ita esse, hoc indicat, id propter suam ipsius naturam aliud esse non posse. At morum praeceptor, quum aliquid, faciendum esse necessario, ait, hoc alio modo fieri posse, non negat, sed quia, hoc ita optime fieri, cognouit, ideo hoc modo fieri iubet.

- r) Hinc Menonis seruus, praesertim, quum non plane rudis, sed adeo computandi arte imbutus, fingatur a PLATONE, figuris in arena pingendis, a Socrate eo facile potuit perducī, vt, cuius quadrati latera diagonali alterius aequentur, id huic duplicato par esse, intelligeret, (id, quod nostrates theoremate Pythagorico facile demonstrant,) dum ipsum doceret, quid imprimis in figura spectandum sit, i. e. quomodo, experientia duce, cognitio nostra augeatur. (vid. PLAT. Men. §. 16-19.)
- s) *Kr. d. r. V.* pag. 28.

§. 45.

Deinde si quis, quae KANTIVS eiusque discipuli de lege morum, absque omni experientia animis nostris quasi impressa, iaculare solent, attente legerit, sibi temperare non poterit, quin miretur, tot philosophos, de morum vi atque indole acutissime meditato, legem, quam, pectore suo inclusam, gestabant, non novisse, donec eam ex intimis animi humani latebris in lucem protraheret KANTIVS, nisi contendere velis, aliis aliam legem innatam esse, pro praeceptorum, quae de moribus tradant, varietate. At si factis, experientia obuiis, inter se comparandis, multisque multorum rebus gestis observandis, legem illam ab experientia deducere, fuerit philosophi: non est dubium, quoniam a variis hominibus pro suae conditionis ratione varie constitui atque vsu longiore pedetentim magis magisque perfici queat.

§. 46.

At quaeris: quomodo fieri potest, ut experientia nos ad id erudiat, quod faciendum sit, quum hoc tantum demonstrat, quod fiat fierique soleat? Speciose sane haec obiicis. Sed duplex patefacta esse videtur experientiae via, qua nos ad legum illarum, ad quas mores componere debeamus, notitiam ducere possit.

§. 47.

Homo enim, ut primum, voluptatis appetitum sibi inesse, expertus est, regulam agendi sequebatur hanc: *voluptatem quaere*. Deinde vel bestiarum vexationibus, vel ipsa consuetudinis cupiditate, sibi a natura indita, aliorum amicitiam petendam esse, quam iis laevis et ipsam tolli, experientia testis erat, cognoscens, ad hanc legem: *neminem laede* vitam composuit. 1) Tum, quum ciues singulos, quo felicior atque tranquillior fuerit ciuitatis conditio, eo feliciores tranquilloresque viuere, eodem vsu disceret, *salutis reipublicae curam* summi,

1) potest haec lex ciuiliis dici, quia in statu naturae, quem vocant, i. e. in prima hominis conditione, non obtinet, sed demum, vbi plures amicitia iuncti fuerint; quo quidem sensu verissima sunt haec WIELANDII verba: *du sollst nicht stehlen, ist ein positives bürgerliches Gesetz.* (vid. eius *sämmtliche Werke. Supplemente, 5r. Bd.* pag. 241. in nota.)

putauit, officii loco sibi esse propositam. Denique experientia edoctus, se, saluo ciuitatis ordine, nisi frueretur aliorum auxilio, ad quod ipsi praestandum cogi non possent, multis carere commodis, iis, quos simili ope indigere, videret, succurrere decreuit, praesertim quum intelligeret, quo promptior ipse ad aliis inferiendum fuerit, eo lubentius alios ipsi adesse. Sic legem inuenit: *quod tibi vis fieri, alteri facias*. Quod qui facit, is non potest non regulas sequi, quas omnibus, tanquam agendi leges, scriptas esse velit, i. e. ei virtuti studere, sine qua, hodie, salutem esse, negant:

§. 48.

At, dicunt, in eo non cernitur virtutis natura, quod ita viuus, vti, omnes viuere, optas, sed in eo potius, quod sine lucri studio vitam ad hanc normam componis. u) Quae voluptate, quasi mercede aliqua, ad officium impellitur, ea non est virtus, sed fallax imitatio simulationeque virtutis. v) Recte quidem, sed eo, quod, illa lege agendi reperta, nostra commoda cum pro salute ciuitatis, tum pro felicitate aliorum, quorum adiumento indigemus, saepius negligere cogimur, animus humanus paullatim virtutis studio, ab vtilitatis cupiditate alieno, adfuescit, praesertim quum, eadem experientia doctus, intelligat, eos, qui commodi causa virtuti studere velint, vtilitatis futurae specie deceptos, ad malefacta saepe delabi, quia ne certus quidem sit speratus alicuius actionis legitimae fructus, imo saepius aliorum, qui suae potius, quam reipublicae vtilitati studeant, eamque euertere non dubitent, vbi id ipsis visum fuerit fructiferum, perueritate, optima, quae ex nostra probitate redundare possint, commoda, irrita reddantur;

E 2

- u) πρῶτον μὲν οὖν λέγομεν, ὅτι καθ' αὐτὰς ἀναγκαῖον αἰρετὰς αὐτὰς εἶναι, ἀρετὰς γ' ἕσας· καὶ εἰ μὴ ποιεῖσι μηδὲν, μηδ' ἑτέρα αὐτῶν, (ARISTOT. Ethic. Nicom. lib. VI. cap. 12. §. 13.) οὐ μόνον ἢ κατὰ τὸν ἀρετῶν λόγον, ἀλλὰ καὶ ἢ μετὰ τοῦ ἀρετῶν λόγου ἕως ἀρετῆς εἶναι ἄρ-
 ἴστος δὲ λόγος περὶ τῶν τοιούτων ἢ φρονήσις ἐστὶ, (ibid. lib. VI. cap. 13. §. 21. 22.) πάν τὸ καὶ ὁπωσούν καλὸν ἐξ ἑαυτοῦ καλὸν ἐστὶ, καὶ ἐφ' ἑαυτῷ καταλήγει, ἢ ἔχον μέρος ἑαυτοῦ τὸν ἔπαινον, (Antonin. IV, 20.)
 v) Cic. acad. quaest. IV, 46.

qui quidem tristis nostrae virtutis eventus nos ab eius studio haud deterret, imo in eo confirmat. Quia enim salutem reipublicae, quam nobis curandam intelleximus, si omnes istorum deperditorum hominum regulas agendo expresserint, prorsus perditum, contra eandem certissime confirmatum iri, si omnes nobiscum facerent, experientiae monitu cognoscimus, nos certe, quod bonum esse, inuenerimus, ubique loci ac temporis facere nobis proponimus, neque utilitatis ratione allecti, qua eos quoque videmus recte agere, quos, ipsorum vita clare nos docet, scelestissimos esse; neque mortis metu absterriti, quo si se homines a recte agendo retineri patiantur, facile intelligemus, experientiam consulentes, scelestissima quaeque tyrannorum improbitate perfectum iri; w) atque hac ratione a cupiditatum, nobis institarum, sensu ad virtutis studium vitae vsu euehemur.

§. 49.

Alia vero via a naturae contemplatione eodem nos ducere potest. Qua, si quis se, bestiis simillimum, iisdem rationis vi longe praestantiozem, deprehenderit, nonne, se ad maiora quaedam, (quam ad voluptatem,) a natura genitum esse et conformatum, x) putabit? y) Nonne rationis vsu reliqua animantia vere superare studebit? nonne eo, se hominem esse, sentiet, quod coeco cupiditatum impetu, quo bruta abripi, videmus, resistere potest? nonne rationis praecepta, quia rationis sunt, non, quia utilia suadent, obseruare conabitur? Qua quidem via Stoicorum de moribus disciplina inuenta esse videtur, vipo-

w) Ceterum plurimos, qui mortem sponte appetierunt, vt LUCRETIA, quae cultrum in corde defixisse, (Liv. I, 58.) et M. CURTIUS, qui equo, quam poterat, maxime exornato insidentem se armatumque in forum medium, seu motu terrae, seu qua vi alia specu vasto collapsum, immisisset legitur (Liv. VII, 6.) animi quodam ardore, honoris cupiditate inflammato potius, quam virtutis studio, abreptos, sese morti obtulisse, vix potest negari. x) Cic. de fin. I, 7.

y) vnde KANTIVS in libello: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, ed. 4. pag 65. dicit: *ihre Natur zeichnet sie schon als Zwecke an sich selbst aus.* Videtur igitur eadem via morum praecepta inuenisse, qua Chryppus quoque virtutis studium hominem decere, demonstrat (Cic. de un. IV, 11.)

te qui omnem virtutis naturam in rationis perfectione z) posuerint, eiusque ope sapientes omnia despiciere iusserint.

§. 50.

Ratio vero nobis non suadet, nisi quod toti generi humano nobisque salutare futurum esse, praevidet, idque non alia de causa, quam quia, id vile fore, intelligit. a) Hinc nisi experientiae usu, quid nobis vile futurum sit, conicere didicerit, non potest definire, quid facere nos oporteat. b) Sed inde non sequitur, nos utilitatis spe ad praeclare facta trahi debere. Nam stimulus, quo ad agendum incitemur, longe diversus est a nota, qua, quid agendum sit, cognoscamus. Utilitatis ratio habenda est non in actione suscipienda, sed in ea definienda. Homo, aliquid suscepturus, quid inde commodi vel incommodi oriturum sit, circumspiciat, oportet, ut optimum eligere possit; ubi vero, bonum aliquid esse, definiuerit, tunc id suscipiat, opus est, nulla rei vel suavitatis, vel molestiae ratione habita, ita ut eum ne tum quidem facti poeniteat, quum id ipsi noxium fuerit, quia quod bonum cognoverat, id perpetravit, non lucri causa, sed quoniam, sibi bona facienda esse, intellexerat. Hinc non perspicimus, quomodo ei, qui, quae ad mores pertinent, ab experientia deducit, virtutis verae defectus exprobrari possit, quum omnis vera virtus cer-

z) hinc CICERO, Stoicos secutus, virtutem rationis perfectionem, (de fin. IV, 13) et rationis absolutionem, (ibid. V, 14.) atque SENECA, ipse Stoicus, rectam rationem dicit, (epist. 67. ed. ERASMI, Basil. 1529. p. 142. fin.) quae definitio virtutis totidem verbis legitur Cic. Tusc. IV, 15.

a) id videtur RYSSAVIUS innuere paradoxo illo: *si nous voulions être toujours sages, rarement aurions-nous besoin d'être vertueux.* (dans les confessions, tom. I, p. 113. edit. de Lausanne 1782.)

b) hinc Catonis sententia: *non potest quisquam de bonis et de malis vere iudicare, nisi omni cognita ratione naturae,* (Cic. de fin. III, 22.) HORATIUS vero, (serm. I, 3. 98.) *utilitatem iusti et aequi matrem recte nuncupat;* et SENECA (de quatuor virtutibus ab init.) *per rationem recte viues,* ait, *si omnia prius existimes et perpenses et dignitatem rebus non ex opinione multorum, sed ex earum natura constituas.*

natur in eo, quod aliquis recti studio trahitur, quo etiam eum ad agendum ferri posse, vidimus, qui illud experientiae ope agnouerit. c)

§. 51.

Illud tamen ratio nos videtur sine hoc adiumento docere, *recte agendum esse*, d) etiam si, quid rectum sit, vsu doceamur. Sed egregie falleris, si, illa lege te aliquid doceri, existimas. Quum enim rectum sit, quod ita sit, vti fieri debet, facile vides, illo praecepto idem per idem dici, agendum ita esse, vt agendum fuerit. Hinc specie verborum decipitur, qui, ratione aliquid in rebus, ad mores spectantibus, se edoceri, putat, quod non depromptum sit ex thesauro experientiae.

§. 52.

At recti prauique conscientiam in medium profers, hanc, dicis, nobis indicare, quid faciendum sit, quippe quae nos ob recte facta laudet, ob prae facta reprehendat. Verum conscientia te reprehendit, vbi, quod malum cognoueris, tamen perpetraveris, omiseris contra, quod faciendum esse, intellexeris. Ergo te non docet, quid bonum sit, malumue, sed tantum te monet, te tuam boni malique cognitionem in agendo vel esse secutum, vel neglexisse, quam quidem aliunde petere te oportet.

- c) Quum KANTIVS (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, p. 61.) dicit: *alles, was empirisch ist, ist, als Zurhat zum Princip der Sittlichkeit, nicht allein dazu ganz untauglich, sondern der Lauterkeit der Sitten selbst höchst nachtheilig, an welchen der eigentliche und über allen Preis erhabene Werth eines schlechterdings guten Willens eben darin besteht, daß das Princip der Handlung von allen Einflüssen zufälliger Gründe, die nur Erfahrung an die Hand geben kann, frey sey*, ambigue loquitur. Si enim, vt eius verbis utar, principium virtutis subiectiuum intelligis, ita, vt additamentum eius empiricum sit incitamentum, a commodis nostris petitum, haec quidem sunt verissima, si vero obiectiuum in animo habes, et per additamentum empiricum intelligis rationem, experientia magistra, quid bonum sit, definientem, non est periculum, ne eo mores deprauentur, adeoque ipsum KANTIVM ad bonum definiendum experientia vti atque ad comoda ex eo speranda confugere, videbimus (§ 53.)
- d) id quoque vnum est, in quo omnes gentes consentiant, maxime ceteroquin dissentientes in eo definiendo, quid rectum sit.

§. 53.
 Ipsum vero KANTIVM, quem sincerissimae virtutis praeceptorem praedicant, ad experientiam reiue utilitatem prouocare, vt, aliquam actionem, vel legitimam, vel illegitimam esse, efficiat, neminem, qui eius scripta legerit, fugiet. Vt enim probet, qui ingenii facultates incultas iacere sinat, eum peccare, illarum, diligenter culturarum, vtilitatem nobis in mentem reuocat, e) quum ex sua lege vniuersali, ad quam omnia facta examinanda esse, dixerat, istius hominis peccatum ostendi non possit, quod ex nostra agendi regula, omnia sequi nos iubente, quae humanae societatis saluti inferuiant, facile demonstrare potes, quia, si omnes ingenium incultum relinquerent, genus humanum summis inde obrueretur incommodis. Simili ratione KANTIVS, miseris succurrendum esse, quia inde magna speranda sint commoda, statuit, licet legem, quae miseris non succurrere praecipiat, vniuersalem cogitari posse, concedat, f) quod nos quam maxime ne-

e) verba eius haec sunt: *dem als ein vernünftiges Wesen will er notwendig, das alle Vermögen in ihm entwickelt werden, weil sie ihm doch zu allerley möglichen Absichten dienlich und gegeben sind. (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, pag. 56.)* Id procul dubio KANTIVS non vult, nos ea de causa facultates ingenii colere debere, quia commoda inde nobis eueniant, sed hoc, nobis eas colendas esse, quia id nostrum sit, id vero nostrum esse, quia inde vtilitas sperari possit.

f) vid. *Grundl. u. Met. d. S.* pag. 56. vbi legem: *miseris ne succurras, sed neminem laede, licet stare possit, repudiat, indem der Fälle sich doch manche eräugen können, wo er anderer Liebe und Theilnehmung bedarf, und, wo er durch ein solches aus seinem eigenen Willen entsprungenes Naturgesetz sich selbst alle Hoffnung des Beystandes, den er sich wünscht, rauben würde.*

Quod vero autochiriam attinet, haec ex summa morum lege, a KANTIO nobis propoita, nihilo minus, quam peccata, de quibus egimus, licita est, etiam si in hac re KANTIO omnia alia videantur. Dicit enim (l. l. pag. 53.) eum, qui se occidat, id facere sui amoris causa; hinc pergit: *eine Natur, deren Gesetz es wäre, durch dieselbe Empfindung, deren Bestimmung es ist, zur Beförderung des Lebens anzurathen, das Leben selbst zu zerstören, würde ihr selbst widersprechen, und also nicht als Natur bestehen.* Sed eiusmodi natura sibi bene constaret,

gamus, quia, si nemo miseris opem ferret, hominum miseria magnum in modum aueretur.

§. 54.

Licet inde iudicare, vtrum et quatenus nos dici possimus omnibus naturis intelligentibus leges praescribere. Quum enim omnia, quae, quid agendum sit, nos doceant, g) morum praecipua, experientiae inniti, viderimus, ea quidem in hac terra, in qua illa locum habet, immutabilia manent, sed ad alios, quibus intelligendi morumque praecipua sequendi vis est, non possunt pertinere, nisi his eadem fuerit rerum externarum conditio. h)

omni-

quum homo, quamdiu ipsi bene fuerit, sui amore vitam seruaret, vbi fortuna aduersa laborauerit, eodem ductus, se ea priuaret. Natura igitur non dissoluitur, sed hominem calamitate quasi ex hoc terrarum orbe ad se auocat. Neque, si ad alteram illam legem exprimendi rationem: *age sic, vt hominem nunquam facias consiliorum tuorum instrumentum*, confugeris, illud crimen damnare poteris. Nam homo, qui sibi mortem consciscit, non se, sed corpore suo instrumenti loco vritur, et hoc destruit, vt ipse, i. e. animus ipsius, malis exemptus, sibi viuat.

g) Distingunt iure suo morum praecipua, quae, quid faciendum sit, nobis suadeant, (*materiales*;) ab iis, quae, quomodo agi debeat, indicent, (*formalibus*.) Ad illa, quae omnibus naturis, ratione praeditis, scripta esse, philosophis criticis concedentibus, negari potest, etiam KANTIANA lex moralis pertinere videtur, quae leges vniuersales sequi nos iubet, siue id facere, quod ab omnibus fieri volumus, nisi velis per leges vniuersales eas intelligere, quae, quomodo, i. e. quo stimulo incitatis, nobis agendum sit, quales sunt: *rationem sequere, age virtutis amore impulsus*, doceant; quae, licet ex fonte experientiae haud ita esse videantur, (§. 49. 48.) tamen omnibus naturis intelligentibus scriptae esse dici possunt, quia ex ipsa naturae, ratione praeditae, atque probitatis notione deriuatae sunt. Ratione enim eiusmodi natura reliquis animalibus praestat, et virtutis amore, non singulis recte factis, probus improbo antecellit.

h) Si quidam, easdem morum leges, adeo eas, quae certi quid, v. c. mentiri, furari etc. nos vetent, (*materiales*), quas nobis scriptas esse putemus, vel astrorum incolis, si qui fuerint, sequendas esse, inde putant effici, quod nemo, cui sanum caput sit, omnia alia contendere audeat, non adeo certis hanc sententiam superfruere videntur ratio-

omnibus, qui sapiunt, *recte agendum esse*, quia haec lex ipsa recti notione efficitur.

§. 55.

Iis vero, quae nos effecisse nobis videmur, si vel maxime rata haberentur ab omnibus, illa libertas, leges sibi metipsis ferendi, a KANTIO tantopere praedicata, i) nullo pacto infirmatur, imo confirmatur. Si enim dicit, *omnes naturas, ratione praeditas, easdem leges libere sibi praefcribere, quodammodo secum pugnare atque ipsam illam libertatem tollere videtur*. Quum enim neget, rebus externis

nibus. Nam causa, quare, alias morum leges vspiam locum habere posse, nemo cogitare sustineat, sita est in dispositione naturali, *harmoniam vel identitatem appetente, nobis cogitantibus, sentientibus et agentibus leges ferente*, (quae quidem opinio prolata est in SCHMIDTII actis lit. theol. *allgem. Bibliothek der neuesten theol. Literatur*, Vol. I. P. 3. pag. 548) vel potius in eo, quod nemo alium naturae ordinem novit, quam nostrum. Quae vero animo concipere non possumus, ea etiam esse non posse, iudicium praecipitantes, arbitramur.

Praeterea si cui placet de certitudine legum rationis, a KANTIO expofitarum, ex huius ipsius viri scriptis iudicare, is conferat cum loco, (*Grundl. z. Met. d. S. pag. 66*) vbi summa morum regula his verbis concipitur: *handle so, daß du die Menschheit sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden andern, jederzeit zugleich als Zweck, niemals bloß als Mittel brauchst*, aliam, (*Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre, pag. 108*) vbi haec leget: *in diesem Act, (in concubitu,) macht sich ein Mensch selbst zur Sache, welches dem Rechte der Menschheit an seiner eigenen Person widerstreitet. Nur unter der einzigen Bedingung ist dieses möglich, daß, indem die eine Person von der andern gleich als Sache erworben wird, diese gegenseitig wiederum jene erwerbe*. Vides igitur, illius legis vim vniuersalem exceptione imminui, vbi experientia eam migrare nos cogit. Quis enim sibi a KANTIO persuaderi paratur, eo, quod lex bis laedatur, effici, vt perinde sit, ac si nunquam laesa esset. — Mihi vero videtur illa lex matrimonio ideo non violari, quia vterque coniux suum finem sequitur, neque eo, quod alicuius partis humani corporis vsum nobis comparamus, totum hominem rei more tractamus, (vt putat KANTIVS l. l.) Alioquin nec famulis, quorum manibus, nec curtoribus, quorum pedibus vtendi ius domino est, humana dignitas contare posset.

i) dicit eam *Autonomiam voluntatis*, vid. *Grundl. z. Met. d. S. pag. 87.*

hominem ad eiusmodi legem ferendam incitari posse, nihilominus tamen affirmet, eum non posse sibi hanc legem non scribere, cogitur, nostrae rationis indolem ita esse comparatam, ut ad hanc legem sibi praescribendam impetu quasi naturali rapiatur. Ergo non nosmetipsi liberi sumus legislatores, sed ea natura, quae rationem instituit. k) Quodsi nostrae, morum praecepta inueniendi, viae insliteris, facile videbis, autorem huius vniuersi et omnis, qui in eo obseruetur, ordinis, eo instituendo, leges illas praeparasse, sed hominem ipsum, quid bonum sit, experientiae accommodate, definiuisse sibi que normam agendi praescripsisse.

§. 56.

Quibus obiectionibus KANTIVS l) demonstrare conatur, nos nescire, quae sit felicitas, eos igitur, qui hunc finem primum sibi propositum habeant, ipsos, quid quaerant, ignorare, illae rem non videntur conficere. Nam felicitatem singulis rebus prosperis, ut diuitiis, vita longaeua, sapientia, non absolui, vsu experimur, sed idem nobis ostendit, felicitatem summam positam esse in affectione animi constanti, experte externarum et internarum perturbationum; quae quidem quibus rebus potissimum efficiatur, experientia adiuuante, cognoscere m) iisque studere, est sapientis probique.

§. 57.

At denique obiicit, si nulla nobis sit cognitio, nisi quae per experientiam nobis contigerit, non potuisse fieri, ut de eo inter se pugnent philosophi, num res, quales sensuum ministerio percipiuntur, tales vere sint. Qui enim nulla alia gaudet cognitione, quam quae experientiae debeatur, de eius certitudine ne dubitare quidem posse videtur, quia vitae vsus eum docere nequeat, haec posse alia esse, quam qualia a nobis percipiuntur. Sed experientiam illius quaestio-

k) quod quidem KANTIVS ipse sensisse videtur, quia (in fine l. 1.) rem obuelare studet, quum, nos explicare posse, negat, quomodo ratio sine omni causa idonea, (*categorige*,) aliquid iubere possit.

l) vid. eius *Grundl. z. Met. d. S.* pag. 46.

m) *vera felicitas innocentia est*, (SENEC. *de moribus med.*)

nis anam philosophorum ingeniis praebuisse, eos docendo, quam facilis sensuum ⁿ⁾ error nobis res ostendat, diuersas ab iis, quae re vera sensibus obuerfentur, nisi per se facile intelligeretur, apparet ex ratione, omnem hunc locum tractandi, Ciceroniana. o)

A P P E N D I X.

De cognitionis, per sensus nobis oblatae, certitudine et modo, repugnantiam, qua ratio, si res esse tales, quales videntur, statuit, impediri putatur, soluendi.

§. 58.

De cognitionis nostrae certitudine multa omni fere tempore motae sunt dubitationes, quum alii, qui res tales vere esse, quales nobis videantur, statuerent, quae sensibus cognosceremus, pro certissimis; alii vero, qui vel res, quales percipere videamur, nusquam existere extra animum, vel alias adesse, quum notionibus forma inprimi soleat, nostrae menti propria, ^{p)} vel denique, de eo, vtrum et quomodo ex-

F 2

n) siue, vt cum KANTIO (*in der Anthropologie, in pragmatischer Hinsicht*, pag. 30) et CICERONE (acad. quaeft. lib. IV, 25) loquar, opinionis, sensuum testimonia sequentis.

o) cfr. acad. quaeft. lib. IV. cap. 25 sqq.

p) quam sententiam KANTII, *idealismi formalis*, siue *transcendentalis* nomine ab ipso insignitam, illustrari memini, (in libello: *der Streit der Fakultäten*, pag. 120.) exemplo a delirantibus petito, quae quidem rei illustratio non a KANTIO ipso, sed a WILLMANNO profecta, speciosior nobis, quam verior esse videtur. Quum enim delirantes, qui eadem spatii temporisque notione vtuntur, quae reliquis hominibus est, et easdem cogitandi concludendique sequi solent regulas, vnde aliquis, qui se byrrum esse opinabatur, in publicam prodire noluit, ne sole liqueferet, alius, qui, se hordei granum esse, arbitrabatur, a gallinis columbisque sibi metuit exitium, omni cognitione instructi sint, quam KANTIVS ad mundam cognoscendam requirit, non in his cognoscendi formis, sed potius in nimia phantasiae exaggeratione, per quam eius imagines animum tam fortiter commouent, vt cum rebus ipsis permutentur, ratio posita est, ob quam, non alium quidem mundum,

sunt, iudicari non posse, existimarent, eadem pro incertissimis haberent. Quam rem si quis recte diiudicare velit, eum discernere oportet certitudinem, quae agnoscatur ab hominibus, (*subiectivam*.) ab ea, quae omnibus omnino naturis intelligentibus satisfaciatur, (*obiectivam*).

§. 59.

Prioris generis certitudinem in omnem rerum cognitionem, quam sensibus accipiamus, cadere, ita, ut eam in agendo sequi recte et possis et debeas, negari nequit, quia omnibus hominibus probata est, qui, si paucos exceperis, sensu quodam debilitatos, res, a nobis diuersas, eadem ratione, qua nos, percipiunt, etiam si pro sensuum varietate alium res quaedam fortius, alium lenius afficiat.

§. 60.

Altera vero quaestio in duas partes dispescenda est. Nam disquirere nos oportet primum, an omnino res sensibus obuerfentur, a nobis separatae, deinde, num ita comparatae sint, uti nobis apparent. Prius quod attinet, res vere adesse, a nobis seiunctas, inde patet, quod omnes eodem loco idem animaduertunt. Nam si nos meris rerum imaginibus, tanta cum vi nobis impressis, ut res ipsas sensibus percipere videremur, phantasia luderet: qui, quaeso, accideret, ut duo, quibus cogitationes erant diuersissimae atque a re, quam simul cognoscunt, alienissimae, eodem loco idem se sensisse, dicerent? Vnde eueniret, ut mensam aggressus, si vel maxime nulla eius effigies animo tuo fuerit impressa, si vel maxime omnis cogitatorum series te ad eius notionem perducere non potuerit, te tamen mensam videre putares? vnde fieret, ut non solum tu, sed omnes, licet plane diuersis cogitationibus dissentii, simulatque eam attigerint, se mensam videre, statuerent, nisi quid extra nos positum reperiretur, quod eius imaginem nobis exhiberet, vel tum, quom nobis antea ne cognita quidem fuerit? q)

vt ille putauit, sed quaedam tantum alia esse, statuunt. Quapropter non licet iis aliam mentem tribuere cum WILLMANNO, cuius verba haec sunt: *mit einem andern Verstande würde auch eine andere Welt da seyn, welches durch das Beyspiel der Wahnsinnigen klar wird.*

q) Potes ex his discrimen duplex constituere, quod inter res, sensibus

§. 61.

Etiam si igitur in dubium vocari vix possit, res, a nobis separatas, adesse, de eo tamen vehementer dubitare quis possit, vtrum eadem forma adsint, qua a nobis spectentur. Ad vltimam igitur quaestionem progressi, obmutescimus, neque interroganti reponere possumus, nisi id, hanc quaestionem non pertinere ad hominem, quippe qui, quum res non nouerit, nisi quales ipsi obuersentur, non possit de iis iudicare, quatenus non percipiuntur, (de rebus, quales per se sint,) quamquam, id ipso vsu confirmari, videmus, etiam rerum materiae aliquid inhaerere, quod nos iubeat, ei hanc, vel illam formam tribuere, quia omnes eidem materiae rosae, alii libri, alii arboris speciem adscribere solent, et nos, materia aliqua mutanda, efficere possumus, vt ab omni- bus alia forma, quam quae ipsi antea fuerat, conspiciatur.

§. 62.

At, ait fortasse aduersarius, nostrae cognitioni rerum, experientia obuiarum, necessario aliquid ab iis alienum admixtum esse, idque inde intelligi, quod ratio, quae hoc rerum vniuersum tale agnoscat, quale esse videatur, repugnantia multiplici implicita, non possit non in errores incidere. Videamus igitur, an ratio, experientiam secuta, impeditas illas quaestiones, r) quibus ad silentium redigi videatur, expedire plane non possit.

§. 63.

KANTIVS, vt primum efficiat, mundo initium fuisse necessario, si ei initium nullum fuerit, quolibet temporis momento aeternitatem, i. e. infinitam rerum, sese excipientium, seriem absolutam fore, aeter-

vere perceptas, et visa somniantium et insanorum, quorum exemplo in re simili vitur CICERO, (acad. quaest. IV, 16 sqq. coll. 27) intercedit. Haec ab vno, illae a multis sentiuntur, haec, quae experientia cognouimus, licet phantasiae vi interdum immutata, illae vero ea etiam, quorum nullam vnquam habuimus notionem, nobis demonstrant.

r) quas KANTIVS *repugnantias idearum transcendentalium, siue rationis antinomias* dicit.

nitatem absolutam vero repugnantia notionum tolli, contendit. Sed illud neglexisse videtur, mundum non dici posse aeternum, nisi quatenus finibus initii destitutus sit, (a parte ante,) non vero omnino, (etiam a parte post). Hoc discrimine obseruato, videtur mundus initio carere posse, si vel maxime mente nostra, limitibus adstricta, comprehendi nequeat. Nam eius notio aeternitatem absolutam non inuoluit.

§. 64.

Deinde, vt ostendat, mundo necessario deesse initium, ante eius ortum, dicit, tempus praecessisse inane, in quo mundus oriri non potuerit. Sed, quod pace viri summi dixerim, tempus non potuit esse, quum res nondum essent, sine quibus nulla locum habet immutatio, sine qua nulla est temporis notio, quippe quod immutationibus definitur. Nisi igitur statuas, alias res ante mundum adfuisse, quo sumto, non quaereres de vniuersae rerum naturae principio, sed de aliqua eius parte orta, non potes negare, tempus vna cum ipso mundo esse incepisse. ^{s)} Quomodo vero mundus, quum nihil adesset, capere potuerit initium, id quidem nos fugit, qui, nihil oriri, videamus, nisi rebus, quae iam exstant, immutandis. Videtur igitur neque illud rationi aduersari, si, mundum aeternum esse, statuas, neque illud, si, eum ortum esse, putes. Quia vero huius rei nobis nulla est experientia, nihil certi in hac causa affirmari, et neutrum animo comprehendi potest.

§. 65.

Tum demonstraturus, mundum finibus spatii includi, dicit, mundum infinitum a nobis cogitari non posse. Sed quum causam huius rei in cognitione nostra, experientiae finibus circumscripta, latere, viderimus (§. 22) inde, rem ipsam esse nequire, temere collegeris.

§. 66.

Postea, mundum spatio infinitum esse, inde probare studet, quod mundus finitus spatio contineretur vacuo, vnde, quam absurdum id sit, ostendere pergit. Quum vero spatium id ipsum sit, quod res

^{s)} vnde Kronon terrae coelique filium esse, non male fabulabantur.

intercedit, non potest spatium esse positum extra hoc uniuersum. Hinc, si mundus finibus circumscriptus est, non spatium, sed ipsis rebus extremis includitur, et ipse spatium includit, licet extra mundum plane nihil, ne spatium quidem esse, animus humanus ideo non comprehendat, quia in hac rerum natura, ubi nihil sensibus percipimus, ibi certe spatium cognoscimus.

Quum igitur hac ratione mundus tam finitus, quam infinitus esse possit, nos, huius rei experientia exclusi, utrum verum sit, demonstrare non valemus.

§. 67.

Porro KANTIVS, mundum rebus simplicibus effici, docere pergit ex eo, quod, nisi ita esset, res cogitatione plane dissolui non possent, quod lubenter concedimus. Sed inde non liquet, mundum non contineri rebus per se exstantibus, (*aus Substanzen*). Nam rebus omnibus, quae sensibus percipiuntur, (*Sinnen-substanzen*.) id per naturam suam competit, ut compositae sint, quia alias sensus iis affici haud possent, ita, ut, hac virtute ab iis remota, ipsae remoueantur. Mundum vero eiusmodi rebus effici, quibus nulla sensus afficiendi vis sit, t) non potest sumi, licet id a KANTIO sumtum esse videatur. u) Nam id quaeritur, utrum mundus eiusmodi rebus, (simplicibus,) an potius compositis, constare iudicandus sit.

§. 68.

Neque illa argumenta, quibus effici putat, mundum rebus simplicibus constare non posse, omnia dabilia tollunt. Dicit enim, qui hoc statuatur, ei existimandum esse, spatium rebus simplicibus impleri. Quod cur fieri debeat, non video. Quum enim spatium id indicet, quod inter res intercedit, res simplex, cuius nullae discretiae

- t) Substanzen im strengsten Sinne, bey denen die Zusammensetzung eine zufällige Relation der Substanzen ist, ohne welche diese als für sich beharrliche Wesen bestehen müssen.
- u) dicit enim in thesi alterius repugnantiae: im ersten Falle würde das Zusammengesetzte wiederum nicht aus Substanzen bestehen. Da nun dieser Fall der Voraussetzung widerspricht etc.

sunt partes, sua natura non potest spatium explere. Quapropter spatium non potest, vt KANTIO videtur, in tot partes disseci, in quot res diuidenda fuerit, simplices eius partes deprehensuro, quoniam certe duae eiusmodi res ad spatium formandum requiruntur. Quum vero nos, quibus non contigit, nisi experientiae cognitio, res simplices, compositis similes, cogitemus, non mirum est, si, iis spatium repleti, existimamus.

Hinc vtrumque rationi conuenit, siue mundum eiusmodi res, quae in simplices dissolui nequeant, siue, eum simplicibus constare, dixeris.

§. 69.

Præterea KANTIVS ex eo, quod, nisi libera quaedam natura adfuerit, a qua omnis rerum, sese ex regula quadam excipientium, ordo profectus sit, infinita causarum series statuenda esset, quam a nobis plene cogitari non posse, recte vidit, minus recte, ni fallimur, collegit, talem naturam necessario existare. Licet enim nos infinitae rerum seriei notionem animo capere nequeamus, impediti experientia, limitibus circumscripta, illa tamen lex, qua nihil sine causa satis definita fiat, non laeditur. v) Nam illa causarum series haud dubie definita est. Sed quomodo definitus esse possit infinitus rationum ordo, id quidem nos, omnis infinitatis cognitione exclusi, comprehendere nusquam valemus. Qui autem, infinitam causarum seriem esse non posse, eo putant effici, quod, si nulla causa aeterna fuerit, illae singulae aliquando non fuerint, ideoque omnis illa rationum series olim non exsisterit, vocabulo *omnis* falluntur, quippe quod rei tribuant, in quam non cadat. Eo enim ipso, quod de *omnibus* illis causis loquuntur, earum seriem absolutam, i. e. finitam, animo concipiunt, et illius vitii, quod petitionem principii dicunt, iure accusantur, quia quaestio de eo est, vtrum illa series absoluti possit, nec ne, i. e. vtrum finita sit, an infinita.

§. 70.

v) dass ohne hinreichend a priori bestimmte Ursache nichts geschehe.

§. 70.

Neque id satis comprobatum esse videtur, omnia naturae legibus geri, ita, vt libertas locum non habeat. Nam naturis liberis rerum ordinem non turbari, turbatumque tolli, experientia nos docere videtur, quae inprimis per summam constantiam, qua maxima interdum alicuius actionis impedimenta vincuntur, humani animi libertatem indicare videtur, eam tamen, quae non, nisi per corpus, naturae legibus aperte subiectum, vim exserere queat, ideoque ita limitatam, vt homo libere quidem decernere, sed nihil peragere possit, quod leges naturae, quominus fiat, impediunt. Quum vero res quaelibet iis conuenienter plurium effectuum causa exflare possit, id tamen hominis arbitrio relictum est, vt effectum eum eligat, qui ipsius consiliis optime respondere videatur. Necessitas naturae hominem non cogit ad hoc, vel illud faciendum, sed plura, quae fieri possunt, ipsi proponit, vt, quid facere velit, optio ipsi detur. w) Id quidem verum est, ex aliqua actione suscepta multa provenire, quae, ea omissa, nunquam habuissent locum. Sed naturae ordo hac re qui turbetur, non intelligo, licet rerum successio immutetur. x)

w) id, quod Prodicus historia notissima bene depinxit, (XEN. Mem. II, I, 21 sqq.)

x) HUMPHREYS (vid. *inquiry concerning human Understanding*, Lond. 1788. in *Essays and Treatises on several subjects*.) necessitatis cognitionem in nobis nasci, censet, consuetudine, quum, quas res eodem semper ordine se excipere, videamus, eas eodem ordine necessario se excipere, statuamus, quia prior sequentis causa esse videatur. Hanc vero necessitatem, qua quamlibet causam necessario sequatur effectus, vel in homine reperiri, inde colligit, quod, alicuius hominis ingenio atque indole saepius observata, quid certa quadam sub conditione facturus sit, praecidere possimus, quod adeo omnium hominum tanta reperitur similitudo, vt, certe maxima pars quam e duabus rebus electura sit, diuinare queas; neque tum, quum in hac re erramus, causam, arbitratur, esse in hominum libertate, qua necessitatis illius vim frangant, sed in nobismetipsis, quippe quos causa, qua illi impulsu sint, lateat; qua necessitatis lege omnes historiae, politicae, variarumque disciplinarum aliarum regas niti, demonstrat, quae, illa concessa, conuerterent. Libertatem vero eam nuncupat *facultatem, qua voluntatis*

Quapropter humana mens, vtrum omnia ferrea necessitatis vi, an aureae libertatis arbitrio gerantur, de eo iudex sedere non potest. y)

vim et rationem sequi eique conuenienter vel agere, vel non agere possis, i. e. qua vim tuam exserere, vel quietus manere queas, prout vel hoc, vel illud elegeris. Praeterea hominem non posse damnari ob male facta, nisi illa, quam statuit, necessitate agnita, ostendere conatur (pag. 105) his verbis: Men are less blamed for such actions, as they perform hastily and unpremeditatedly than for such, as proceed from deliberation. For what reason? but because a hasty temper, though a constant cause or principle in the mind, operates only by intervals, and infects not the whole character. Again repentance wipes off every crime, if attended with a reformation of life and manners. How is this to be accounted for? but by asserting, that actions render a person criminal, merely as they are proofs of criminal principles in the mind; and when, by an alteration of these principles they cease to be just proofs, they likewise cease to be criminal. But, except upon the doctrine of necessity, they never were just proofs, and consequently never were criminal. It will be equally easy to prove and from the same arguments, that liberty, according to that definition above mentioned, in which all men agree, is also essential to morality, and that no human actions, where it is wanting, are susceptible of any moral qualities, or can be the objects either of approbation or dislike. For as actions are objects of our moral sentiment, so far only as they are indications of the internal character, passions, and affections; it is impossible, that they can give rise either to praise or blame, where they proceed not from these principles, but are derived altogether from external violence. Videtur igitur libertatem in eo ponere, quod, omni vi externa exempti, animi vim, i. e. necessitatem quasi internam, sequi possimus. Sed quanta haec sententia laboret difficultate, quum Deum omnium male factorum autorem luculenter prodatur, ipse vidit. Deinde ex eo, quod quasdam hominum actiones praevidere possimus, illam necessitatem parum recte probare conatur. Nam 1) eas nunquam certo praevidemus, sed probabiliter, 2) eo nihil efficitur, nisi hoc, homines pro libertate sua in actionibus decernendis quasdam sequi solere regulas, quas sibi ipsi praescripserint, quo celerius decernere queant. Denique illam necessitatem vt statuas, vbi de aliorum factis, aut poena aut praemio dignis, iudicaveris, non videtur opus esse. Sed id ipsum, quod alium ob male facta, quae inconsulto perpetravit, non damnamus, alium vero, qui consulto egit, poena dignum censemus, videtur demonstrare, nos in iis rebus, quae deliberato fiant consilio, non agnoscere necessitatem,

§. 71.

Quum denique de eo lis agitur, vtrum natura quaedam per se necessaria adsit, necne, KANTIVS, eam existere, inde probat, quod, quicquid conditionibus subiectum sit, id plenam conditionum seriem vsque ad id, quod sine conditione per se necessarium inueniatur, ponat. Sed, etiamsi nos conditionum ordinem ita absolueri soleamus, infinitatis cogitatione destituti, is tamen infinitus esse potest. Deinde quod dicit, illam rerum causam necessario ad mundum, sensibus obnoxium, pertinere, id non possumus concedere, nisi illam formulam sic

G 2

earumque ideo homini imputare, quia vltro malum eligere potuerit. Praeve facta vero, quae quis commoto animo egit, ideo condonamus, quia, quam difficile sit nobis, animo ageratis, libertate vti, intelligentes, eum quasi necessitatis vi abreptam iudicamus.

Neque est, vt HVMIO videtur, corrupta animi indoles causa electi mali, quippe quae potius eo ipso, quod quis malum eligit, corrumpatur.

KANTIVS autem libertatem, cum necessitate coniunctam, in homine reperiri posse, his verbis ostendit, (vid. eius *Grundleg. z. Met. d. Sitten*, pag. 117) *der Mensch, der sich auf solche Weise als Intelligenz betrachtet, setzt sich dadurch in eine andere Ordnung der Dinge, und in ein Verhältniß zu bestimmenden Gründen von ganz anderer Art, wenn er sich als Intelligenz mit einem Willen, folglich mit Causalität begabt, denkt, als wenn er sich wie Phänomen in der Sinnwelt wahrnimmt, und seine Causalität, äußerer Bestimmung nach, Naturgesetzen unterwirft.* His vero non, nisi hoc videtur effici, hominem se nunc liberum, nunc naturae necessitati subiectum, cogitare posse, prout se vel extra experientiae aleam positum (noumenon,) vel eidem obnoxium (phaenomenon) considerauerit. Quum autem, ipso KANTIO concedente, rerum, e ferre experientiae exemtarum, nulla nobis sit cognitio, videmur eius explanationem secuti, libertatem potius sperare, quam nobis vindicare posse.

- y) consulto enim diximus, experientiam aliquam nostrae mentis libertatem prodere *videri* et quidem talem, qualis, naturae ordine optime seruato, locum habere possit, sed vtrum *vere* libero arbitrio utamur in eligendo, an aliquis naturae ordo necessarius incios nosmetipsos ad hoc, vel illud alteri praefendum cogat, id nos, quorum cognitio experientia nititur, nescimus.

velis interpretari, ut dicatur ille rerum autor vim quandam in mundum exserere.

§. 72.

Deinde, mundum posse neque ipsum necessarium esse, neque aliud quid necessarii continere, inde, putat, effici, quod ita series rerum tota necessaria, singulae eius partes conditionibus adstrictae essent. Sed si omnis rerum ordo sumitur necessarius, eo ipso etiam omnes eius partes necessariae statuuntur. Nam rerum ordo necessarius est is, cui nihil, quod ei adest, deesse, nihil, quod ei deest, adesse potest. Hinc quicquid ei inest, ei inest necessario. Extra mundum vero primum rerum autorem deprehendi non posse, inde ostendere studet, quod ipsius actiones ad ipsum rerum, in sensus incurrentium, complexum pertineant. Sed eum ipsum propterea ad mundum adspectabilem referendum esse, mihi nondum persuasit. Quae quum ita esse videantur, neque de eo humana ratio videtur iudicare posse, utrum Deus sit, necne, quia experientia hanc rem eum docere non potest.

§. 73.

At si quis probabilem hic sequi velit rationem, quali KANTIVS vititur, qui ideo, quia menti nostrae insideat felicitatis, virtuti nostrae accommodatae, cupido, quae, nisi Deus sit, expleri nequeat, Deum esse, credere suadet, is facile Deum ex rerum natura agnoscet. Experientia enim docet, esse aliquem mundum, in quo varia immutentur, immutari vero nihil sine causa, unde ad causam primam ascendimus, in qua acquiescamus, studio quodam ducti, omnia tandem perficiendi. Hanc causam Deum dicimus. Vtrum vero hic mutationum autor a mundo diversus sit, necne, utrum haec vis mutandi rebus ipsis insideat, an iis aliunde aduenerit, id rationem latet, quia id, experientia duce, non potest cognoscere. Sed ea tantum eo nos perducit, ut aeternam mutationum causam statuamus, vel mundum aeternum, ut mutandi sese instructum, vel Deum, a mundo seivntum. Hanc vero causam esse sapientem, inde colligimus, quod sapienter agere videtur, eam esse nobis potentiorum, ex tanta vi, qua rerum

mutationes efficiuntur, eamque esse benignam, ex ratione, qua rerum creaturarum felicitati consultum esse, apparet, concludimus. Sed si quis ex rerum natura summam Dei sapientiam, omnipotentiam immensamque benignitatem probare fulceperit, id, quantum video, vix poterit assequi. 2) Putamus igitur, nos duplici via ad Dei natu-

z) nos igitur, qui ex huius uniuersae naturae, Deum esse perfectissimam naturam, probari posse, negamus, illa Kantiana argumenti, quod dicunt, cosmologici, refutatio non tangit, his verbis concepta: *Wenn der Satz richtig ist: ein jedes schlechthin notwendiges Wesen ist zugleich das allerrealste Wesen, als welches der Kernus probandi des cosmologischen Beweises ist, (ex illorum quidem, qui eo nimium probare student, sed non ex nostra sententia.) so muß er sich, wie alle bejahende Urtheile, wenigstens per accidens umkehren lassen; also: einige allerrealste Wesen sind zugleich schlechthin notwendige Wesen. Nun ist aber ein ens realissimum von einem anderen in keinem Stücke unverschieden, und was also von einigen unter diesem Begriffe enthaltenen gilt, das gilt auch von allen. Mirhin werde ichs auch schlechthin umkehren können, d. i. ein jedes allerrealstes Wesen ist ein notwendiges Wesen. Weil nun dieser Satz blos aus seinen Begriffen bestimmt ist, so muß der bloße Begriff des realsten Wesens auch die absolute Nothwendigkeit desselben bey sich führen, welches der ontologische Beweis behauptete, und der cosmologische nicht anerkennen wollte. (Kr. d. r. V. p. 636.)* Si KANTIVS (ibid. p. 637) pergit, in illo argumento principium, ex quo omnis rei statuitur causa, extra mundum, sensibus obnoxium, esse adhibitum, non videtur recte sensisse. Nam illo principio utimur in rebus huius mundi, quarum vero causam quum sensibus nullam comprehendamus primam, eam in sensus non incurrere, coniecimus, eoque ipso, quod Deum sine causa per se esse statuimus, apparet, nos illud principium vitra experientiae limites haud transferre. Aliam, illam probandi rationem reprehendendi causam KANTIVS inuenit, (l. l. pag. 638) in eo, quod, quia infinitam causarum seriem animus capere nequeat, primam aliquam esse, falso colligamus. Sed ea vis, quam illi argumento tribuimus, qua id omnibus omnino hominibus satisfaciatur, eo non videtur tolli, quia cunctis studium res omnibus numeris absoluendi innatum est. Hinc si vel maxime ratio, sibi satisfactum esse, temere putauerit, uti KANTIO videtur, subiectiua tamen vis argumenti maneat. Nam utrum ratio, virtutis praemia expectans, propterea, ut ipsi satisfiat, Deum esse, recte statuat, id quoque non potest probari. Illud denique, quod KANTIVS nobis obiicit, id, quod cogitari possit, (logi-

ram statuendam experientia adduci, altera, qua ratio de rebus, ad mores spectantibus, meditans, (practica,) virtutis remuneratorem, altera, qua ratio, rerum nexum et originem secum reputans, (theoretica,) vnam causam primam, a qua omnia repeti possint, desideret.

Ceterum, quamquam experientiam in philosophiam quasi postliminio reducere conati sumus, concedimus tamen, apparere ex ante dictis, quam parum certa sint, quae in rebus, a sensuum vi paullo remotioribus, mens humana iudicare audeat, iisque confirmari, quantopere ipsius Dei reuelata aliqua doctrina indigemus.

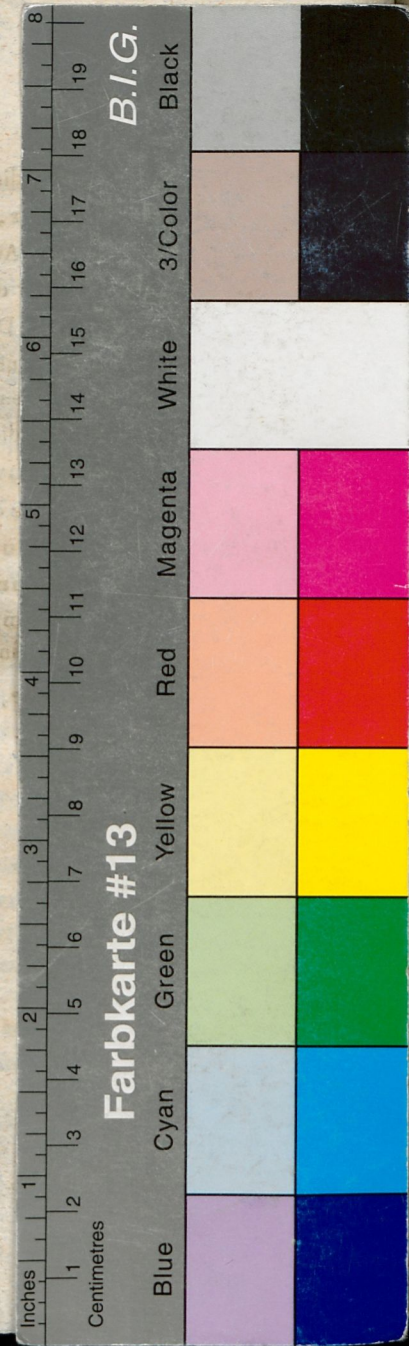
(*sic* *Möglichkeit*,) in illo argumento cum eo permutatum esse, quod esse per se possit, (*transcendentale Möglichkeit*,) i. e. ex eo, quod Dei notio a nobis formari queat, falso conclusum esse, Deum etiam existere posse, parum ad nos pertinere videtur. Quum enim causa, quare, quid cogitari possit, esse nequeat, nobis nulla appareat, neque eius, quod esse possit, nobis alia sit nota, nisi ea, quod eius cogitatio locum habeat, vis argumenti subiectiva vix, puto, eo infringitur.

Quare vero ad euincendum, Deum esse, opus sit alio argumento, non petito ex animi humani indole, ideoque omnibus naturis sufficiente, non videmus, quum non, nisi hominibus nostram de Deo persuasionem probare studeamus.

Wittenberg, Diss., Ergbd. 8, 1797-1801

135

1928 K 944

18, 19

21

QVAEDAM
DE COGNITIONE A PRIORI QVALEM KANTIVS
STATVERE VIDETVR DVBITATIONES

QVAS
AMPLISSIMI PHILOSOPHORVM ORDINIS VENIA

P R O L O C O

INTER EOS QVI HVIC COLLEGIO ADIVNCTI SVNT
RITE OCCVPANDO

DIE XIX. FEBR. A. C. clolcccc.
H. L. Q. C.

EXAMINANDAS PROPONIT

PRAESES

CAROLVS THEOPHILVS ANTON

AA. LL. M. ET PHIL. ORD. ASSESSOR EXTRAORD.

ASSVMTO SOCIO

IOANNE AVGVSTO ZEVNE
VITEBERGENSI

AA. LL. MAG.

VITEBERGAE
LITERIS TZSCHIEDRICHII

1800

